

Tartu Ülikool  
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond  
Ajaloo ja arheoloogia instituut  
Arhiivinduse osakond

Ermo Karpov

**SELTSIMEHELIKUD KOHTUD EESTI NSV ETTEVÕTETES 1961–1971**

Magistritöö

Juhendaja: PhD Aigi Rahi-Tamm

Tartu 2022

## Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Seltsimehelike kohtute institutsionaalne ja õiguslik raamistik.....	16
1.1. Seltsimeheliku kohtu roll teiste institutsioonide kõrval .....	16
1.2. Seltsimeheliku kohtu ülesanded alates 1961. aastast .....	20
1.3. Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu .....	24
1.4. Seltsimeheliku kohtu liikmed.....	25
1.5. Seltsimeheliku kohtu istungid .....	27
1.6. Seltsimeheliku kohtu poolt määratavad karistused .....	32
2. Seltsimeheliku kohtute tegevuse analüüs .....	35
2.1. Menetluse algatamine.....	35
2.2. Pisiriisumine.....	38
2.3. Alkoholi tarvitamine .....	43
2.4. Avalik hukkamõist kui peamine mõjutusvahend .....	48
2.5. Muude karistusmeetmete rakendamine .....	53
2.6. Seltsimehelike kohtute otsuste erisused .....	56
Kokkuvõte.....	60
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	63
Summary .....	66

## Sissejuhatus

Mis on ühist kahe koti jahu vargusel, töölt mõjuva põhjusega puudumisel, kodus vägivallatsemisel ja avalikus kohas joobes viibimisel? Neid ja paljusid teisi reeglitest üleastumisi asusid 1960. aastatel lahendama suuremate ettevõtete ja asutuste juurde rajatud seltsimehelikud kohtud. Sisuliselt oli tegemist sotsiaalse kontrolli mehhanismiga, mille tulemusena pidid kodanikud teostama moraalset kontrolli kaasliikmete suhtes.

Viiekümnendate teiseks pooleks oli selge, et stalinistlik hirmuõhkkond ei olnud pikemas perspektiivis jätkusuutlik. Võimulolijatel oli vaja võita rahva usaldus, mille üheks võimaluseks oli rahva ulatuslikum kaasamine. Kommunistliku ühiskonna ülesehitamise idee, mis oli Hruštšovi reformides põhiline, eeldas ka igapäevaelu ümberkorraldamist kui kõige olulisemat tegurit Nõukogude kodaniku kujundamisel. Kodanik pidi hoolitsema üldise heaolu eest ning olema aktiivne ka väljaspool tööd näiteks võttes osa ühiskondlike organisatsioonide tegevusest.<sup>1</sup>

Jelena Židkova nimetab üheks Nõukogude aja klišeeks lõputuid üleskutseid kasvatamiseks Nõukogude inimest. Kommunismi oludes elaval põlvkonnal tuli kasvatada teadmisi, töökust ning sallimatust kodanlike väärtuste suhtes. Tulevasi kommunistliku ühiskonna liikmeid pidid harima kõik: riik, partei, valitsus, kollektiiv ja avalikkus. Nende ülesanne oli ümber kasvatada väärale teele sattunud ühiskonna liikmeid, alates pahandusi teinud koolilastest ja hooletutest vanematest lõpetades „parasiitide“ ja oma ametiga mitte hakkama saavate juhtidega.<sup>2</sup> Tuleb rõhutada, et teineteise järele valvamine ei olnud hierarhiline, nii-öelda vanemad või ülemused ei pidanud valvama nooremate üle, vaid valvata tuli kõigil „seltsimehelikult“ teineteise järele.<sup>3</sup>

1950.–1960. aastate Hruštšovi reformidega piirati küll julgeoleku mõjuvõimu ja kaotati tsentraliseeritud terror, kuid muutustega käis kaasas sotsiaalse surve ja kontrolli intensiivistumine.<sup>4</sup> Inimestelt oodati üha enam, et nad üldisema heaolu nimel aktiivselt

---

1 Елена Жидкова, „Практики разрешения семейных конфликтов в 1950–60-е годы: обращения граждан в общественные организации и партийные ячейки“, *Советская социальная политика: цены и действующие лица, 1940–1985* (Москва: ЦСПГИ, 2008), lk 270.

2 Samas, lk 266.

3 Samas, lk 271.

4 Oleg Kharkhordin, *The Collective and the Individual in Russia: A Study of Practices*, 1999, lk 279.

huvituksid teiste igapäevaelust.<sup>5</sup> Nõukogude kodanike kasvatamisesse kaasati kogu üldsus, sealhulgas ettevõtted, mis olid paljude institutsioonide nagu partei, korrakaitse, ametiühingute, töökaitseinspektsiooni ning haridus- ja tervishoiuasutuste ühenduskohaks. Ettevõtted asendasid tänapäeva mõistes ka sotsiaalteenuseid ning linnataristut olles materiaalse ressursside ja sotsiaaltoetuste jagamise allikaks (toit, korterid, tuusikud jne). Isegi linnatranspordi graafik pidi olema kooskõlastatud vabrikuvahetustega ning suured tehased andsid kohaliku kogukonna elule hoo sisse.<sup>6</sup>

Töökollektiivide jälgimine oli üks viis, kuidas Nõukogude Liidus kontrolliti ühiskonda. Selle kaudu sai jälgida inimeste mõtteid ja käitumist ning mõjutada avalikku arvamust.<sup>7</sup> Vabatahtlike organisatsioonid lisasid võimaluse kaasata aktiivseid töötajaid otsuste tegemise juurde, millega anti neile minimaalselt mõjuvõimu ja privileege. Sellega püüti vältida aktivistide sattumist mõnda nõukogudevastasesse liikumisse.<sup>8</sup> 1960. aastatel hakati rohkem rõhku panema kollektiivsele järelevalvele. Kollektiiv pidi töö tegemise kõrval kontrollima ka inimeste eraelu. Riik sekkus inimeste ellu läbi töö ja kollektiivi.<sup>9</sup>

Parema kontrolli saavutamiseks rajati 1950.–1960. aastatel töökohtadesse mitmeid institutsioone, mis pidid süstemaatiliselt järelevalvega tegelema. Kolleegide õigusrikkumisi hakkasid töökohtades menetlema seltsimehelikud kohtud, avalikus ruumis valvasid korda rahvamalevad ning partei ja valitsuse direktiivide täitmist jälgisid rahvakontrollid. Kõik need ühiskondlikud organisatsioonid võtsid osaliselt üle seni riigile kuulunud ülesandeid ning aitasid riigil kontrolli tugevdada.

## **Eesmärk ja struktuur**

Uurimistöö keskendub ühele neist ühiskondlikest institutsioonidest – seltsimehelikule kohtule. Eesti ajaloolaste poolt pole seltsimehelike kohtute protokollid seni veel kuigi palju kasutamist leidnud, kuigi nende materjalide kasutamine avardaks ettekujutust argielust Nõukogude ajal. Uurimistöö fookuses on aastad 1961–1971 ehk esimene kümnend, kui seltsimehelikud kohtud asusid peale tööalaste probleemide ka elu-olu ja moraali puudutavaid

---

5 Robert Hornsby, *Protest, Reform and Repression in Khrushchev's Soviet Union*, New Studies in European History (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), lk 197–198.

6 Елена Жидкова, „Практики разрешения семейных конфликтов в 1950–60-е годы: обращения граждан в общественные организации и партийные ячейки“, lk 273.

7 Vladimir Shlapentokh, *A Normal Totalitarian Society: How the Soviet Union Functioned and How It Collapsed* (M,E, Sharpe, 2001), lk 39.

8 Shlapentokh, lk 66.

9 Elena Zdravomyslova ja Viktor Voronkov, „The Informal Public in Soviet Society: Double Morality at Work“, *Social Research* 69, nr 1 (2002): 49–69, lk 50–51.

küsimusi arutama ning seltsimehelikest kohtutest kujunes välja selline institutsioon, nagu seda tänapäeval veel mäletatakse. Kuigi seltsimehelikud kohtud tegutsesid Nõukogude aja lõpuni, oli just 1960. aastad kõige aktiivsem periood.

Uurimus analüüsib Eesti NSV ettevõtetes tegutsenud seltsimehelike kohtute arengut, struktuuri ja ülesandeid sellisena, nagu see Nõukogude süsteemi hinnangul toimima pidi. Reaalsuses ei töötanud seltsimehelikud kohtud sel viisil, nagu see ametlikus korras ette oli nähtud. Sellest tulenevalt on fookus seatud kohtu toimimise argipäevale, et hinnata institutsiooni võimekust neile pandud ülesannete täitmisel. Töö analüüsib, millest tulenesid erinevused võimu poolt esitatud ootuste ja reaalelu vahel ning otsitakse vastuseid küsimustele, mil määral olid asutuse töötajad valmis kasutama seltsimeheliku kohtu võimalusi, et oma kolleege ümber kasvatada. Huvitatakse sellest, kui agaralt tekitati süüaluste suhtes hukkamõistvat õhkkonda ning mis argumentidega süüalused oma tegusid õigustasid. Selleks keskendub töö kahele kõige enam arutluse all olnud rikkumisele: alkoholi kuritarvitamisele ja varastamisele. Erinevate linna- ja maa- ning tootmis- ja kaubandusettevõtete võrdlemisel tekib ülevaade sellest, millistel alustel määrati süüalusele karistusi ning millised olid peamised puudused kohtute töös.

Töö esimene peatükk keskendub esmalt seltsimeheliku kohtute kujunemisloole. Seejärel on kirjeldatud Eesti NSVs tegutsenud seltsimehelike kohtute struktuuri ja ülesandeid. Teises peatükis analüüsitakse kolme valitud ettevõtte seltsimehelike kohtute protokolle alates juhtumite menetluse algatamisest koos istungil toimunuga, lõpetades kohtute töös esinevate puuduste väljatoomisega ning erinevustega, mis esinesid kolme ettevõtte kohtute töös.

## **Historiograafia**

Peamised sel teemal avaldatud tööd piirduvad seaduste, statistika ja ajakirjandusega, mis keskenduvad erinevatele õiguslikele ja ideoloogiliste vaatenurkadele. Seltsimehelike kohtute tegevusest Nõukogude aja algusaastatel on kirjutanud mitmed autorid. Natalia Lobõreva on arhiivimaterjalidele tuginedes analüüsinud Brjanski kubermangu seltsimehelike kohtute korralduse ja tegevuse iseärasusi aastatel 1928–1929.<sup>10</sup> Viktor Isajev ja Dmitri Mihhejevi iseloomustavad arhiividokumentidele tuginevalt seltsimehelike kohtute võrgustiku loomist ja arengut Siberis ning nende kasutamist kui vahendit nõukogude

---

10 Наталья Лобырева, „Организационно-правовые особенности деятельности товарищеских судов на территории Брянской губернии в 1928–1929 гг.“, *Российский судья* 4 (2017).

kodanike käitumise ja teadvuse mõjutamisel.<sup>11</sup> Lewis H. Sieglebaum analüüsis kuidas defineeriti töödistsipliini rikkumisi seltsimehelike kohtute tegevuse algusaastatel. Ta jõudis järeldusele, et asutuste juhtkonnad püüdsid küll kinnitada oma autoriteeti ning tehaste komiteed ja ametiühingud oma legitiimsust. Sisult aga arutati kohtutes klassi-, võrdõiguslikkuse ja rõhumise temaatikat, millel polnud töö ega distsipliiniga mitte midagi pistmist.<sup>12</sup>

Vene autorid on seltsimehelikku kohut analüüsinud erinevatest aspektidest, kõige enam ehk õiguslikust vaatepunktist. Vjatšeslav Sujazov uuris seltsimeheliku kohtu seadusandlust, seltsimehelike kohtute tegevuse põhimõtteid ja korda käsitlevaid sätteid ning analüüsis selle tegevust seoses õiguse mõistega.<sup>13</sup> Rashid Gabdulhakov võrdleb Nõukogude Liidu õigusemõistmise praktikaid ja selle seoseid kaasaegsel Venemaal toimuva digitaalse jälgimisega. 2018. aastal avaldatud artiklis väidab ta, et Venemaal on roll sellise kodanike juhitud õigusemõistmise vallas tänapäevalgi jätkuvalt märkimisväärne.<sup>14</sup>

Oleg Kharkhordin kirjeldab Vene ühiskonda läbi kollektiivi ja indiviidi omavaheliste suhete. Ta toob võrdluse kommunistliku partei rituaalide ja õiguse kirikust pärinevate praktikate vahel. Õiguse kirikus on tava pattu kahetseda avalikkuse ees, läänekristlusele on aga iseloomulik privaatne patukahetsus. Samuti leiab ta, et Venemaal põhineb kontroll vastastikusel jälgimisel, mitte läänele iseloomulikul hierarhilisel alluvate jälgimisel ülemuste poolt. Avalik patukahetsus ning vastastikune jälgimine oli iseloomulik ka seltsimehelike kohtute eesmärgile, mida Kharkhordin ühe näitena esile toob.<sup>15</sup>

Seltsimehelikke kohtuid on käsitletud ka Nõukogude perekonna teemalistes uurimustes. Jelena Židkova uuris parteile ja muudele avalikele organisatsioonidele (sh seltsimehelikud kohtud) tehtud pöördumiste põhjal, kuidas need organisatsioonid võitlesid nõukogude inimese moraalse iseloomu ja „eeskujuliku nõukogude perekonna“ eest, mille tulemusena tugevnes riigi kontroll inimeste eraelude üle. See omakorda politiseeris privaatsfääri ning tavapärased sõnad nagu perekond, lapsed, armastus ja elu omandasid poliitilise varjundi ja

---

11 Виктор Исаев, Дмитрий Михеев, „товарищеские суды в сибире в годы первых пятилеток“, *Гуманитарные науки в Сибири*, nr 2 (2018).

12 Lewis H. Sieglebaum, „Defining and Ignoring Labor Discipline in the Early Soviet Period: The Comrades-Disciplinary Courts, 1918–1922“, *Slavic Review* 51, nr 4 (1992), lk 705–30.

13 Вячеслав Суязов, „Товарищеский Суд РСФСР: Правосудие И Справедливость?“, *Образование И Право*, nr 9 (2020).

14 Rashid Gabdulhakov, „Citizen-Led Justice in Post-Communist Russia: From Comrades' Courts to Dotcomrade Vigilantism“, *Surveillance & Society* 16, nr 3 (2018), lk 314–31.

15 Kharkhordin, *The Collective and the Individual in Russia*.

leidsid ära kasutamist propagandas.<sup>16</sup> Jelena Židkova artikkel kogumikus „And They Lived Happily Ever After“ räägib muutustest õigussüsteemis ning kontrastidest valitsuse retoorika ning abielu ja lapsevanemaks olemise vahel, millega seisis silmitsi nii abielus kui vallalised naised.<sup>17</sup>

Naiste rolli ühiskonnas seltsimehelike kohtute materjalide põhjal on uurinud ka Anna Kushkova, kes kirjutab naiste rollist seltsimehelikes kohtutes seal üleskerkinud konfliktide kaudu. Ta väidab, et vaatamata ametlikule ja pealesunnitule juriidilistele protseduuridele, kasutati seltsimehelikes kohtutes konfliktide lahendamisel külaühiskonna traditsioonilisi tsariajast pärinevaid viise. Töö tugineb Loode-Venemaa seltsimehelike kohtu materjalidele aastatel 1964–1982 ning 2001–2006 kogutud intervjuudele, kus on erilist tähelepanu pööratud soost tulenenud küsimustele, sest seltsimehelik kohus oli maapiirkondades naistele uudseks võimaluseks konfliktide lahendamisel.<sup>18</sup>

Olena Lazurenko on analüüsinud Ukraina NSV 1950.–1960. aastate seltsimehelike kohtute seadusandlust ning selle organisatsioonilisi ja õiguslikke mehhanisme.<sup>19</sup> 2018. aastal ilmunud artiklis kirjeldab ta positiivses võtmes, kui oluline oli seltsimehelikes kohtutes ennetustöö ning kuidas juhtumite arutamine mõjus kollektiivi liikmetele harivalt. Artikkel väidab, et seltsimehelike kohtute otsused ei olnud mitte repressiivsed, vaid ennetavad ning takistasid seaduserikkumisi ja elanikkonna massilist vangistamist.<sup>20</sup>

Seltsimehelikud kohtud ja nõukogude õigussüsteem külma sõja tingimustes on huvi pakkunud ka lääne autoritele. Läänes toetati Nõukogude Liidu uurimisinstituute ning avaldati regulaarselt Nõukogude seadusandlust, sh seltsimehelikke kohtuid kirjeldavaid artikleid. Kõige enam viitavad lääne autorid seltsimehelikest kohtutest kirjutades Harold Joseph Bermani 1963. aastal avaldatud teosele „Justice in the U.S.S.R: an interpretation of

---

16 Елена Жидкова, „Практики разрешения семейных конфликтов в 1950–60-е годы: обращения граждан в общественные организации и партийные ячейки“.

17 Elena Zhidkova, „Family, divorce, and comrades' courts: Soviet family and public organizations during the Thaw“, *And They Lived Happily Ever After*, (2012), lk 47–64.

18 Anna Kushkova, „Female social control in the late soviet village: Comrades' courts as a nexus of official and customary justice (based on field materials from northwestern russia)“, *Everyday Life in Russian History: Quotidian Studies in Honor of Daniel Kaiser*, (2010), lk 283–304.

19 Олена Григорівна Лазуренко, „Законодавче забезпечення діяльності товариських судів в Українській РСР періоду «відлиги» (1958 – 1964 рр.)“, *Гуманітарний вісник ЧДТУ. Серія: Історичні науки* 32, nr 16 (2020). Lk 69–83.

20 Олена Лазуренко, „Застосування громадської відповідальності в товариських судах Української РСР в 1960-х роках“, *Гуманітарний вісник ЧДТУ, Серія: Історичні науки* 28, nr 12 (2018), lk 152–159.

Soviet law“.<sup>21</sup> Edith Rogovini kirjeldab seltsimehelikke kohtuid tuginedes eelkõige nõukogude ajalehtede ja õigusajakirjade artiklitele.<sup>22</sup> Ilya Zeldesi artikkel käsitleb NSV Liidus kasutatavaid kuritegevuse ennetamise meetmeid, käsitledes sh seltsimehelikke kohtuid.<sup>23</sup>

Samamoodi nagu pärast Nõukogude Liidu lagunemist pole endistes liiduvabariikides seltsimehelikele kohtutele suuremat teaduslikku tähelepanu pööratud, on neid minimaalselt uuritud ka läänes. Yoram Gorlizki väidab, et seltsimehelike kohtute kampaania peamiseks pooldajateks olid õigusalamõistajad, kes nägid seltsimehelikes kohtutes ideaalset vahendit eriti tüütute juhtumite – nn erakaebustega seotud kuritegude – menetlemiseks, mis olid tavakohtutele suureks peavaluks kujunenud.<sup>24</sup>

Kazuko Kawamoto küsib oma artiklis, kuidas ja mis põhjustel suutsid inimesed Hruštšovi-aegsetest reformidest hoolimata oma privaatsfääri säilitada, ametlik retoorika ei teinud muidugi eriti selgelt vahet avaliku ja privaatsfääri vahel. Kawamoto leiab, et just seltsimehelike kohtute tegevus kajastab hästi kuidas Nõukogude Liidu elanikud tegelikult neid sfääre eristasid.<sup>25</sup>

Ühe põhjalikuma viimase kümnendi Lääne autori käsitlusi seltsimehelike kohtute tööst on avaldanud Brian LaPierre, kes näitab, kuidas 1950.–1960. aastatel püüti kasutada seltsimehelikke kohtuid huligaanide vastase võitluse käigus. LaPierre jõuab järeldusele, et avalikkuse kaasamisega ei saavutatud edu erinevate probleemide tõttu. Probleeme oli nii miilitsaga, kes ei saanud piisavalt juhtumeid seltsimehelikku kohtusse, kui sellega, et kohtud ise tegutsesid sageli väljaspool seadusi ning aastate jooksul ei kujunenud selget arusaama, kuidas need töötama peaksid.<sup>26</sup>

---

21 Harold Joseph Berman, *Justice in the U,S,S,R: an interpretation of Soviet law*, Rev, ed., enlarged, Russian research center studies 3 (Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1963).

22 Edith B. Rogovin, „Social Conformity and the Comradely Courts in the Soviet Union“, *Crime & Delinquency* 7, nr 4 (1961), lk 303–311.

23 Ilya Zeldes, „Methods of Crime Prevention in the USSR“, *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice* 2, nr 1 (1978), lk 29–34.

24 Yoram Gorlizki, „Delegalization in Russia: Soviet Comrades' Courts in Retrospect“, *The American Journal of Comparative Law* 46, nr 3 (1998), lk 403–25.

25 Kazuko Kawamoto, „Public and Private Matters in Comrades' Courts under Khrushchev“, (2015), lk 171–197.

26 Brian LaPierre, *Hooligans in Khrushchev's Russia: Defining, Policing, and Producing Deviance during the Thaw* (Madison: University of Wisconsin Press, 2012).



Üldsuse kaasamise 1960. aastate ideoloogilisi vaatepunkte aitab mõista tolaeagne 1959. aasta NLKP erakorralise kongressi materjal<sup>27</sup> ning NLKP 1961. aastal avaldatud programm.<sup>28</sup> Õigusteadlaste Boris Varmi ja Vladimir Švaiko 1960. aasta teos „Üldsuse osatähtsusest võitluses kuritegevusega“ räägib ühiskondliku kasvatustöö tähtsusest ning seltsimeheliku kohtu rollist selle juures.<sup>29</sup>

Eestis on seltsimehelike kohtute teemat vähe kajastatud ning olemasolevadki käsitlused on avaldatud Nõukogude ajal. Tartu Autode Remondi Katsetehase ja Tartu Raudbetoontoodete Tehase seltsimehelikes kohtutes toimuvat kajastab hästi 1967. aastal kaitstud Ester Reisenbuki diplomitöö, kus ta peale kohtu tähtsuse rõhutamise ja ettevõtete statistika esitamise kõrval viis läbi küsitluse nii kohtu liikmete kui ka töölistega. Ta jõudis järeldustele, kuidas seltsimehelike kohtute osa võitluses kuritegevuse vastu jäi kesiseks ning kuidas kõige enam sattusid kohtu ette alkoholi kuritarvitanud mehed.<sup>30</sup>

Õigusteadlased jagasid seltsimehelikele kohtutele soovitusi ja kogemusi erinevates tolaeagsetes väljaannetes, kõige enam leiab teemakohaseid artikleid ajakirjast Nõukogude Õigus. 1967. aastal kirjutas tollane Tallinna Keskrajooni Seltsimehelike Kohtute Nõukogu esimees Georg Leets seltsimehelike kohtute tähtsusest pisiriisumise vastases võitluses.<sup>31</sup> Edgar Talvik vastas Nõukogude Õiguses lugejate küsimustele seltsimehelike kohtute kohta.<sup>32</sup> 1969. aastal oli ajakirjas jutuks ühes koolis ebaseaduslikult tegutsev õpilaste seltsimehelik kohus.<sup>33</sup> 1971. aastal avaldati põhjalikum analüüs sellest, mida tuleb arvestada avalduse kirjutamisel kohtule.<sup>34</sup> Jõgeva rajooni seltsimeheliku kohtu nõukogu tegevuse edulugudest ja puudustest annab ülevaate 1973. aasta artikkel, milles kiidetakse kohtu liikmetele korraldatud seminare ning nõukogu regulaarseid kontrollvisiite. Puudustena tuuakse välja, et endiselt leidub inaktiivseid kohtuid ning erinevate asutuste vaheline

---

27 Nikita Hruštšov, *NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959–1965: ettekanne NLKP erakorralisele XXI kongressile 27 jaanuar 1959* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1959).

28 Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei, toim, *Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm: vastu võetud NLKP XXII kongressi poolt* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963).

29 Boris Varm ja Vladimir Švaiko, *Üldsuse osatähtsusest võitluses kuritegevusega*, Eesti NSV Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühing: Eesti Riiklik Kirjastus, nr 7 (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960).

30 Ester Reisenbuk, „Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitluses kuritegevuse vastu Tartu linnakahes ettevõttes“ (Tartu, 1967).

31 Georg Leets, „Pisiriisumine ja seltsimehelik kohus“, *Nõukogude Õigus*, (1967), lk 338–339.

32 Edgar Talvik, „Vastuseid seltsimehelikele kohtutele“, *Nõukogude Õigus*, (1967), lk 32–33.

33 N. Orgmets, „Ebaseaduslik seltsimehelik kohus“, *Nõukogude Õigus*, (1969) lk 101.

34 „Seltsimehelikku kohtusse saabub avaldus“, *Nõukogude Õigus*, nr 6 (1971): 360–362.

koostööd võiks samuti parem olla.<sup>35</sup> Aasta hiljem avaldati Nõukogude Õiguses artikkel, kus Eesti NSV statistikale toetuvalt on välja toodud peamised seltsimehelike kohtute tegevuses esinenud puudused, nagu asjade arutamiseks antud tähtaegade ületamine ja mitteaktiivsed kohtud.<sup>36</sup> Tartu linna seltsimehelike kohtute kohta on statistikast aastate 1965–1973 osas teinud tollane linna seltsimehelike kohtute nõukogu esimees Heino Tõnismägi.<sup>37</sup> 1976. aastal arutles ta, mis olukordades peaksid seltsimehelikud kohtud omal initsiatiivil juhtumeid algatama.<sup>38</sup>

## Allikad

Uurimistöös on seltsimeheliku kohtu igapäevatöö analüüsimiseks kasutatud Nõgiaru sovhoosi, Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivi ja Teeninduskombinaat Välk materjale. Need kolm asutust on eriilmelised esiteks oma asukoha poolest: üks asus maapiirkonnas Tartumaal, teine väikelinnas Hiiumaal ja kolmas Tallinnas. Teiseks erinetakse ka tegevusvaldkondade poolest. Esimene neist oli põllumajanduslik riigimajand, teine kaubandusettevõtte ning kolmas tootmisettevõtte. Ettevõtete valikul sai määravaks seltsimehelike kohtu materjalide olemasolu arhiivis ning see, et nende kolme ettevõtte kohus tegutses juba 1960. aastate algusest ja seda järjepidevalt kogu kümnendi jooksul.

Esmalt tutvustan kolme valitud ettevõtet konteksti mõistmiseks lähemalt. 1907. aastal avati Hiiu-Kärdla Kalevivabriku Tarvitajate Ühisuse esimene kauplus. Nende tegevus oli edukas, 1928. aastal valmis oma maja, kus avati uus kauplus ja pagaritöökoda. Peale Teist maailmasõda vahetati asutuse nime korduvalt, kuid alates 1957. aasta veebruarist tegutseti Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivi nime all. 1958. aastal avati kaubamaja, 1965. a lõpuks oli kooperatiivil 35 kauplust,<sup>39</sup> kolm kauplusautot<sup>40</sup> ning 1975. aastal avati söökla-restaurant Kärdla.<sup>41</sup>

---

35 I, Värtina, „Tähelepanekuid Jõgeva rajooni seltsimehelike kohtute nõukogu tööst“, *Nõukogude Õigus*, nr 1 (1973), lk 22–23.

36 „Seltsimehelike kohtute tegevusest“, *Nõukogude Õigus*, nr 3 (1974), lk 229.

37 Heino Tõnismägi, „Juriidilisest sundusest moraalse kohusetundeni“, *Nõukogude Õigus*, (1974), lk 415–418.

38 Heino Tõnismägi, „Asja arutamine seltsimeheliku kohtu omal initsiatiivil“, *Nõukogude Õigus*, (1976), lk 251–252.

39 100 aastat ühiskaubandust Hiiumaal, *Saarlaste veebiportaal*, <https://www.saarlane.ee/uudised/uudis,asp?newsid=30602&kat=5> [külastatud 07.05.2022].

40 Kevadsuvist juttu kaupmeestega, *Nõukogude Hiiumaa: EKP Hiiumaa Rajoonikomitee ja Hiiumaa Rajooni RSN ajaleht*, 09.06.1966, lk 2.

41 100 aastat ühiskaubandust Hiiumaal, *Saarlaste veebiportaal*, <https://www.saarlane.ee/uudised/uudis,asp?newsid=30602&kat=5>

Nõgiaru sovhoos tegutses alates 1945. aastast, 1949. aastal eraldus sellest Nõo sovhoos. 1965 liideti Nõgiaru sovhoosiga kolhoos Komnoor. 1975. aastal taasliideti Nõgiaru sovhoos Nõo sovhoosiga. Nii moodustati üks suuremaid sovhoose Eesti NSVs, üldpindalaga üle 11 000 ha, kuid loodetud majanduslikku kokkuhoidu liitmine kaasa ei toonud, pigem vastupidi.<sup>42</sup> Sovhoosil oli oma lasteaed, kauplus, söökla ja klubihoone, milles tegutses ka kino.<sup>43</sup>

Teeninduskombinaat Välk asus Tallinnas Kotka tänaval ning selle tegevus sai alguse 1926. aastal, kui asutati väikekäitis Välk. 1945–1958 muudeti asutus artelliks, mis tegutses Nahatööstusartellina Välk. 1959. aastal sai ettevõtte nimeks Tallinna Linna Tööstuskombinaat Välk, seejärel 1960–1962 Tööstuskombinaat Välk ning alates 1963. aastast oli kasutusel nimetus Teeninduskombinaat Välk. Teeninduskombinaadil oli 1979. aastaks 40 teenindus- ja 14 vastuvõtupunkti. Teeninduskombinaadis valmistati ja parandati käsitsi nahast ehte- ja pudukaupu, jalatseid, palle ning värvis ja puhastas keemiliselt nii karusnahast kui ka muust nahast tooteid.<sup>44</sup>

Ettevõtetesse rajatud seltsimehelike kohtute ülesanne oli õiguserikkumiste ja üleastumiste ärahoidmine ühiskondliku mõjutamise ning ühiskonnastaseid tegusid hukkamõistva õhkkonna loomise teel. Kui leidis aset mingi õigusrikkumine, siis pidi asja arutamisele seltsimehelikus kohtus eelnema faktide kontrollimine, mida teostasid kohtu liikmed. Ettevõtete, asutuste ja organisatsioonide juhatajad, samuti teised ametiisikud ja kodanikud olid kohustatud seltsimeheliku kohtu nõudmisel esitama vajalikud andmed ja dokumendid juhtumi kohta.<sup>45</sup> Vajalikest dokumentidest moodustati kaustad, kuhu koguti teiste uurimisasutuste poolt saabunud materjalid, kohtu liikmete poolt teostatud kontrolli materjalid, õiendeid asjade lõpetamise kohta, kohtu poolt väljastatud kutsete kantsud, protokollid, otsused ning otsuse täitmise materjalid.<sup>46</sup>

Seltsimehelikes kohtutes kasutati tõenditena väga eriilmelisi dokumente. Teistest uurimisasutustest võis saabuda kodanike kohta tehtud avaldusi ja seletuskirju. Kohtutele olid

---

42 Daila Aas ja Tiiu Allikvee, Meose talu Aiamaa külas, <https://palverand.ee/?c=meose-talu-aiamaa-klas&l=et>, [külastatud 07.05.2022].

43 Sovhoosi uus klubihoone, *Kiir: EKP KK ja ENSV MN ajaleht Põltsamaa territoriaalse tootmisvalitsuse juures*, 26.05.1960, lk 1.

44 „Välk“ Teeninduskombinaat, Tallinn: lühientsüklopeedia (Tallinn: Valgus, 1979), lk 317.

45 Seltsimehelike kohtute põhimäärus, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1961 nr 52 art 182.

46 Hillar Randalu ja Eleonore Tubenšljak, *Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimääruse kommentaarid* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963), lk 91–92.

tõenditeks direktorite käskkirjad, teiste institutsioonide koosoleku protokollid, aktid kauba kohta ja akte uuriva komisjoni ülevaated, lepingute ära kirjad, kviitungid kauba vastuvõtmise või tellimise kohta, inventuuri nimekirjad, õiendid ettevõttest välja viidud vahendite maksumusest, haiglate ja loomaarstide tõendeid jms.

Iga kohtuistungiga kohta koostati protokoll, kuhu märgiti istungi aeg ja koht, kohtu koosseis, vastutusele võetud ning tunnistama kutsutud isikute nimed, töö- ja elukohad ning kõikide sõnavõtude lühike sisu. Eraldi lehele vormistati otsus koos seltsimeheliku kohtu nimetuse ja koosseisuga, istungi läbiviimise aeg ja koht, vastutusele võetud isiku nimi, töö- ja elukoht, tööalane iseloomustus, üleastumise lühikirjeldus, kahjulikud tagajärjed, asjas kindlaks tehtud tõendid, otsuse motiivid ning ühiskondliku mõjutamise vahendid.<sup>47</sup> Miilitsaosakonna või rahvakohtu poolt algatatud juhtumite puhul saatis seltsimehelik kohus neile ära kirja oma tehtud otsusest. Lisaks pidasid kohtud saabunud materjalide registreerimise raamatut, kuhu märgiti materjalide saabumise kuupäev, arutamise kuupäev, asja lühike sisu ja otsus. See pidi andma ülevaate kohtu poolt tehtud tööst.<sup>48</sup>

See, milliseid materjale seltsimehelikud kohtud tegelikkuses kogusid, sõltus kohtu liikmete teadmistest ja kohusetundest ning on igas ettevõttes olnud veidi erinev. Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivi seltsimeheliku kohtu materjalid paiknevad Rahvusrhiivis, Kooperatiivi Ametiühingu dokumentide sarjas koos ametiühingu erinevate koosolekute protokollide, aruannete ja aktidega. Seltsimeheliku kohtu protokollid pärinevad aastatest 1959–1979. Kooperatiivi materjalid on valitud kolmest ettevõttest kõige paremini vormistatud. Kõik juhtumid on kaustas teineteisest eraldatud valge A4 paberiga, kuhu on märgitud istungi kuupäev ja süüaluse nimi. Säilinud on avaldused seltsimehelikule kohtule, sealhulgas miilitsa saadetud määrused kriminaalasja algatamisest keeldumise kohta. Materjalide hulgas on ka teiste institutsioonide, nagu näiteks miilitsa või ettevõtte juhtkonna algatatud juhtumite uurimismaterjalid ning dokumendid, mida kohus tõendina kasutas. Iga juhtumi lõpus on seltsimeheliku kohtu istungi protokoll ning otsus. Hiiumaa Tarbijate Kooperatiivi seltsimeheliku kohtu materjalide hulgas leidub muidki dokumente, näiteks tahvlile kinnitatud teated kollektiivile kohtu toimumiste kohta ning säilinud kutsed süüalustele koos allkirjadega, et nad on istungi toimumisest teadlikud.

---

47 Seltsimehelike kohtute põhimäärus, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1961 nr 52 art 182.

48 Reisenbuk, „Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitluses kuritegevuse vastu Tartu linnakahes ettevõttes“, lk 21.

Nõgiaru sovhoosi seltsimeheliku kohtu protokollid asuvad samuti Rahvusrhiivis ja pärinevad aastatest 1963–1974. Nõgiaru sovhoosi materjalid on aga palju ühekülgsamad võrreldes ülejäänud kahe asutusega. Seal oli aastate lõikes küll rohkem juhtumeid, kuid nende materjalid koosnevad ainult protokollidest ja otsusest. See teeb keeruliseks ka süüasjade algatamise jälgimise. Samuti puuduvad sovhoosi kohtu materjalidest teiste asutuste võetud seletuskirjad, mis muudab juhtumite mõistmise keerulisemaks, sest protokollis leitud sõnavõtted on alati lühemad ja pealiskaudsemad erinevalt süüaluste endi poolt kirjutatud seletustest. Samuti ei saa jälgida kuidas täideti kohtu määratud nõudeid ning pole ka akte/õiendeid uurimise kohta.

Teeninduskombinaat Välk seltsimeheliku kohtu materjalid asuvad Tallinna Linnaarhiivis ning pärinevad aastatest 1961–1975. Sarnaselt Kooperatiivi materjalile on ka Teeninduskombinaadi materjalide hulgas avaldused kohtu esimehele, mille põhjal saab jälgida, kes süüasja algatas. Seltsimehelikus kohtus kasutatud tõendite hulgas on teiste asutuste poolt saadetud seletuskirjad, õiendid kombinaadist välja viidud vahendite maksumusest, akte uuriva komisjoni kontrollist ning tellimuste kviitungid. Tõendite hulgas asuvad ka kainestusmaja teated, juhul kui töötajal tuli alkoholi kuritarvitamise tõttu öö kainestusmajas veeta.<sup>49</sup> Teeninduskombinaat Välk materjalide hulgas on dokumendid kohtuotsuste täitmise kohta, näiteks kviitungid seltsimeheliku kohtu otsuse määratud trahvi tasumisest või Teeninduskombinaadi teistesse asutustesse saadetud avaldused. Teeninduskombinaat Välk seltsimeheliku kohtu protokolle on säilinud alates 1964. aastast, varasemate juhtumite kohta on alles vaid otsused ning kohtus kasutatud tõendid.

Kokku algatati kolme ettevõtte seltsimehelikus kohtus perioodil 1961–1971 105 juhtumit ning kohtu ees käis 152 süüalust. Kõnesolevatel aastatel arutati Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivis 30 juhtumit, sama arv juhtumeid oli ka Teeninduskombinaadis Välk ning 45 juhtumit Nõgiaru sovhoosis. Vahemikus 1961–1971 sattus neis ettevõtetes 17 isikut vähemalt kaks korda seltsimeheliku kohtu ette. Ühele neist määrati karistus aastatel 1967–1971 koguni neli korda.

Kõigi kolme ettevõtte arhiivist puuduvad uurimismaterjalide registreerimise raamatud, mida seltsimeheliku kohtud pidid koostama. Senine kogemus erinevate ettevõtete seltsimehelike kohtutega näitab, et neid registreid koostati harva. Kui tahta seltsimehelike kohtu

---

<sup>49</sup> TLA.1453.2.101, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

protokollide põhjal mingeid konkreetseid teemasid uurida, siis selleks tuleb kogu materjal läbi lehitseda, abistavad registrid neis paraku puuduvad.

Hea ülevaate seltsimehelike kohtute töökogemustest annab 1964. aastal Eesti Ametiühingute Kesknõukogu korraldatud seltsimehelike kohtute vabariiklikul nõupidamisel koostatud protokoll. Seal rääkisid kohtute esimehed oma edulugudest ning esinenud probleemidest ning ametiühingute komiteed tõid välja tüüpilisi puudusi, mida nad kontrollide käigus avastasid.<sup>50</sup>

Seltsimeheliku kohtu materjale uurides tuleb arvestada mitme allikakriitilise aspektiga. Esiteks näitavad protokollid elu negatiivseid tahke – tegu on normidest kõrvalekalletega. Teiseks, kohtu eesmärk oli tõestada, mis õigupoolest juhtus ja kas süüalune pani toime nimetatud teo. Kuigi tõendeid on mõne juhtumiga seonduvalt rohkelt, ei ole sageli võimalik aru saada, mis toimunud tõele vastas. Materjali iseloomustavad eri osapoolte kavatsused, mis on tihti vastukäivad. Seltsimeheliku kohtu ja kollektiivi sihid võisid radikaalselt erineda süüaluse omast, arvestada tuleb ka tahtlike moonutustega.<sup>51</sup>

Inimese ümberkasvatamiseks pidi süüalune läbima nõo rituaalse karistuse, mis hõlmas Brian LaPierre pakutud lähenemise kohaselt kolme astet: konfrontatsioon, ülestunnistus ja muutumine.<sup>52</sup> Protokollid kajastavad neist kaht esimest astet, kolmandat ehk inimeste reaalsel muutumist ei ole antud materjalide põhjal võimalik hinnata, v.a juhtumid, mis on korduvalt kohtusse jõudnud või millega on kaasnenud mahukamalt sisulisi tõendeid. Sõnavõtude puhul on uurimist raskendavaks asjaoluks see, et istungile tulnud inimesed ei pruukinud seal üldse sõna võtta. Lisaks ei ole kõigi istungite kohta protokolle alles. 105st juhtumist pole säilinud 19 protokollit. Küll aga tulevad siinkohal appi otsused, milles on kirjas süüaluse lühike iseloomustus ja ülestunnistus.

Seltsimeheliku kohtu istungi puhul tuleb rõhutada, et need toimusid küsitluse vormis. Kohtu esimees küsis juhtumi kohta täpsustavaid küsimusi, millele süüalune pidi vastama. Filtreerivaks on ka kirjutaja roll ehk kuidas on sõnavõtte kirja pandud ning sõnavõtte võis mõjutada kohal viibinud kollektiiv.

---

50 RA, ERA.R-1040.13.374, Seltsimehelike kohtute esimeeste vabariikliku nõupidamise protokoll-stenogramm.

51 Claudia Verhoeven, „Court files“, *Reading Primary Sources*, 2. tr (Routledge, 2020), lk 92.

52 LaPierre, *Hooligans in Khrushchev's Russia*, lk 180.

Kohtuprotokolle kui allikaliiki iseloomustanud Claudia Verhoeven on toonitanud, et ühelt poolt juhindutakse kehtivast seadusandlusest, kuid samal ajal ka sisemistest väärtustest ja moraalist.<sup>53</sup> Sellest tulenevalt peab arvestama, et seltsimeheliku kohtu liikmed juhindusid seadusandlusest, mida avaldati õigusaktidena Eesti NSV Teatajas, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teatajas ja Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teatajas. Nendes leiduvad ka seltsimeheliku kohtu põhimäärused ning selle muudatused. Teisalt siiski tuleb silmas pidada ka kohtuliikmete sisemisi tõekspidamisi, mis eeldaks aga täiendavate materjalide kaasamist.

---

<sup>53</sup> Verhoeven, „Court files“, lk 90.

## 1. Seltsimehelike kohtute institutsionaalne ja õiguslik raamistik

Seltsimehelike kohtute tegevus algas juba Venemaa kodusõja tingimustes, kuid piirdus siis töödistsipliini rikkumiste juhtumite lahendamisega. Esimene dekreet tööliste distsiplinaarsete seltsimehelike kohtute kohta ilmus 1919. aastal.<sup>54</sup> Veel 1930. aastate alguses täiendati kohtu põhimäärust, kuid peamiselt arutati siiski vaid töödistsipliiniga seonduvat. Teise maailmasõja oludes kriminaliseeriti tööalased rikkumised ja sellega häabus seltsimehelike kohtute roll. 1951. aastal dekriminaliseeriti sellised üleastumised ja avaldati uus põhimäärus, mille alusel lahendasid seltsimehelikud kohtud taas oma ettevõtte töötajate distsipliinirikumisi.<sup>55</sup> Selliste rikkumiste alla kuulusid mõjuva põhjuseta töölt puudumine, hilinemine või enneaegne töölt lahkumine, ebakaines olekus tööle ilmumine, direktori käsu või korralduse mittetäitmine, hoolimatust suhtumisest tingitud praaktoodangu valmistamine ja tööseisaku tekitamine, lohakas suhtumine ettevõtte varasse, ohutustehnika eeskirjade rikkumine jms.<sup>56</sup> Kuid selles institutsioonis nähti potentsiaali rohkemaks ning seltsimehelikud kohtud hakkasid alates 1961. aastast lisaks töödistsipliini rikkumistele lahendama ka avalikku korda ja moraali puudutavaid juhtumeid.

### 1.1. Seltsimeheliku kohtu roll teiste institutsioonide kõrval

Seaduserikkumised Nõukogude Liidus olid sõjajärgsetel aastatel pidevas kasvutrendis.<sup>57</sup> Ametlik propaganda süüdistas korrarikumiste kasvus kapitalismi jäänukeid, Ameerika spioone, alkoholismi ja vanemate kehva kasvatustööd.<sup>58</sup> Statistika kohaselt pandi suur osa pisirikumistest toime ebakaines olekus või oli seotud liigjoomisega.<sup>59</sup> Enamasti oli tegemist tööliklassi sekka kuuluvate meestega, kes justkui pidanuks Nõukogude ühiskonna alustala olema.<sup>60</sup> Seaduserikkumiste põhjusena esitati ka paljude noorte varajast rasket lapsepõlve, mis möödus ränkadel sõja-aastail ning sellele järgnenud ülesehitustöödel. Paljud jäid koduta,

---

54 Randalu ja Tubenšljak, *Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimääruse kommentaarid*, lk 5.

55 Gorlizki, „Delegalization in Russia“, lk 408.

56 Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus seltsimehelikest kohtutest ettevõtteis ja asutistes, Eesti NSV Teataja 1951 nr 7 art 75.

57 LaPierre, *Hooligans in Khrushchev's Russia*, lk 19.

58 Samas, lk 22–23.

59 Samas, lk 53.

60 Samas, lk 57–58.



isata või lihtsalt järelevalveta. Noorte kasvatamisel on kõige tähtsamat rolli omanud kodu ja perekond. Kui kasvatus lonkas, siis oli koolil ja ühiskonnal raske vanemate vigu parandada.<sup>61</sup> See oli ka argumendiks, miks seltsimehelikele kohtutele pandi ülesanne hakata arutama koduseid küsimusi.

Probleemide algeid on nähtud ka kiiresti linnastunud ühiskonnas, inimesed muutusid suurlinnas anonüümsemaks võrreldes varasema külaühiskonnaga, mis hõlbustas seaduserikkumisi ning korrakaitseorganite eiramist.<sup>62</sup> Sellele lisandusid igapäevaelulised probleemid koos ühiskonnas valitsenud sallimatusega, alkoholi liigne tarbimine, agressiivne korrakaitse, vastuolulised seadused, ranged käitumisnormid, hiljutised sõjakogemused jms.<sup>63</sup> Samuti tuuakse esile 1950. aastate amnestiad,<sup>64</sup> millega vabanesid vangilaagritest miljonid inimesed, kuid nende mõju osas kuritegevuse kasvule on kaasaegsed uurijad eriarvamusel.<sup>65</sup>

Võitluses korrarikkujate vastu hakati 1950. aastate teises pooles uurimis- ja kohtuprotsesse lihtsustama ja kiirendama ning karistama väiksemate rikkumiste eest. Seaduserikkujatel pidi tekkima tunne, et neil pole karistusest pääsu, ükskõik kui kerge juhtumiga tegemist ka poleks. Väiksematel karistustel pidi olema ennetav mõju hoidmaks ära tulevasi seaduserikkumisi. Kuid selline ennetav karistamine ei andnud tulemusi ega vähendanud kuritegevust, küll aga tekitas miilitsale tööd tohutult juurde. Näiteks pidi miilits pisihuligaansuste juhtumid lahendama 24 tunni jooksul, mis osutus nende massilisuse tõttu väga keeruliseks ja mille tõttu kannatas uurimisprotsess.<sup>66</sup> Sellest tulenevalt oli plaanitavate seltsimehelike kohtute ja rahvamalevate üks eesmärk rahvakohtute ja miilitsa töö vähendamine.<sup>67</sup> Kui seltsimehelikud kohtud tegutsesid töökohtades, siis 1959. aastal moodustatud rahvamalev oli ettevõtetes ja asutustes organiseeritud vabatahtlikest koosnev valveteenistus, mille ülesanne oli avaliku korra tagamine tänavatel ning rahvakogunemistel.<sup>68</sup>

---

61 Varm ja Švaiko, *Üldsuse osatähtsusest võitluses kuritegevusega*, lk 13–14.

62 LaPierre, *Hooligans in Khrushchev's Russia*, lk 6.

63 Samas, lk 8.

64 Tõnu Tannberg, „1953. aasta amnestia: kas ainult varaste ja sulide vabastamine?“, *Tuna* 2 (2004), lk 37–51.

65 LaPierre, lk 24.

66 Samas, lk 115.

67 Samas, lk 147–150.

68 Varm ja Švaiko, *Üldsuse osatähtsusest võitluses kuritegevusega*, lk 7.

Lühidalt öeldes hakati pisirikkujate vastu kasutama avalikkust ning uurimisprotsesse pigem lihtsustati kui tugevdati, kuid peamine raskus lausus endiselt miilitsal ja rahvakohtutel, kelle rolliks jäi niisuguste isikute mõjutamine, kes kuritahtlikult ei allunud sotsialistliku ühiskonna normidele ja kellele kollektiivi kasvatus ei mõjunud.<sup>69</sup>

Kriminaalkuriteod jäid seega endiselt miilitsa ja rahvakohtu lahendada. Piir, kust algas kriminaalvastutus ja kust alates tuli kasutada ühiskondlike mõjutamise vahendeid, oli üsna hägune ja üldjuhul tegi selle otsuse kohalik miilitsatöötaja. Kriminaalkoodeksis olid vähese ühiskonnaohtlikkusega kuriteod kirjeldatud üldsõnaliselt: „Kuriteoks ei ole tegevus või tegevusetus, mis formaalselt sisaldab küll mingi kriminaalseaduses ettenähtud teo tunnuseid, kuid vähese tähtsuse tõttu ei ole ühiskonnaohtlik.“<sup>70</sup> Varaliste kahjude puhul oli piiriks 50 rubla, mida ületades pidi asjaga tegelema miilits, väiksema kahju korral võis juhtumi seltsimehelikule kohtule saata.<sup>71</sup>

1960. aastate teises pooles toimus uus suunamuutus – korrakaitseorganeid tugevdati ning karistusi karmistati. Sellega koos vähenes seltsimehelike kohtute osatähtsus. Kuigi seltsimehelikud kohtud tegutsesid endist viisi edasi kuni Nõukogude aja lõpuni, ei koheldud juba 1960. aastate teistest poolest seltsimehelikke kohtuid ega ka rahvamalevaid enam kui kommunistliku tulevikuühiskonna kasvatamise alustala, nagu Hruštšov oli seda lootnud.<sup>72</sup>

Seltsimehelikud kohtud vähendasid avaliku korra rikkumisi arutades miilitsa ja rahvakohtu tööd. Samal ajal tegeleti endiselt töökohtades töödistsipliini rikkujatega, kellega paralleelselt tegeles ka ettevõtte administratsioon. Töökohtades oli administratsioonil õigus korra tagamiseks määrata töödistsipliini rikkujatele karistusi „Riiklike, kooperatiivsete ja ühiskondlike ettevõtete ja asutuste tööliste ja teenistujate töö sisekorra tüüpeeskirja“ põhjal.<sup>73</sup> Ettevõtte juhtkonnal oli õigus oma äranägemise järgi üle anda töödistsipliini rikkumise kohta käiv materjal läbivaatamiseks seltsimehelikule kohtule. Lisaks võis ettevõttel olla oma põhikiri ja sellega kooskõlastatud sisekorraeeskirjad.<sup>74</sup> Ettevõtte

---

69 Hruštšov, *NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959–1965*, lk 108.

70 Eesti NSV Kriminaalkoodeks, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961).

71 Seltsimehelike kohtute põhimäärus, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1961 nr 52 art 182.

72 LaPierre, *Hooligans in Khrushchev's Russia*, lk 200–201.

73 Riiklike, kooperatiivsete ja ühiskondlike ettevõtete ja asutuste tööliste ja teenistujate töö sisekorra tüüpeeskirjad, Eesti NSV Teataja 1957 nr 7 art 73.

74 Randalu ja Tubensljak, *Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimääruse kommentaarid*, lk 25.

(asutuse) administratsioon võis määrata töödistsipliini rikkumise eest järgmisi distsiplinaarkaristusi:

1. märkus (laituse avaldamine);
2. noomitus;
3. vali noomitus;
4. üleviimine teisele vähemtasustavale tööle tähtajaga kuni kolm kuud või paigutamine alamale ametikohale samaks tähtajaks;
5. väljateenitud aastate eest protsendilise palgalisa saamise õigusest ilmajätmine kuni kolmeks kuuks või väljateenitud aastate eest ühekordse tasu vähendamine kuni 25% võrra;
6. töölt vallandamine, märkides tööraamatusse, et tööline on vallandatud tööluusi eest ilma mõjuva põhjuseta.

Administratsioon kasutas rikkumiste ärahoidmiseks ka personaalvestlusi. Näiteks Tartu Raudbetoontoodete Tehase direktor kohtus enne palgapäeva töölistega, kes kippusid alkoholi kuritarvitama. Nende vestluste eesmärk oli ära hoida töödistsipliini rikkumisi palgapäeva järgsetel päevadel.<sup>75</sup> Kas sellised vestlused ka nähtavaid mõjusid omasid, on raske hinnata.

Avaliku häbi postina kasutati töökohtades teadetetahvleid, kuhu riputati peale seltsimeheliku kohtu otsuste ka mujalt saadatud teateid, näiteks teateid kainestusmajja toimetatud töötajatest.<sup>76</sup>

Lisaks võisid kohalikud organisatsioonid (näiteks partei või ametiühing) käia tutvumas koduse olukorraga, kui tekkis kahtlus, et rikkumiste taga on kodused probleemid.<sup>77</sup> Asja arutamine partei, asutuse, ametiühingukomitee või komsomoli koosolekul kujutas endast ühiskonna mõju avaldamist süüdlasele, kuid õiguslikult ei olnud niisugune arutamine võrdne nende ühiskondliku mõjutamise vahendiga, mida rakendas seltsimehelik kohus.<sup>78</sup>

---

75 Reisenbuk, „Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitluses kuritegevuse vastu Tartu linnakahes ettevõttes“, lk 46.

76 RA, ERA.R-1896.3.709, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

77 R, Arrak, „Inimene - kalleim vara, Seltsimeheliku kohtu praktikast Tartu Õlletehases“, *Edasi*, 16. veebruar 1960.

78 Leets, „Pisiriisumine ja seltsimehelik kohus“.

## 1.2. Seltsimeheliku kohtu ülesanded alates 1961. aastast

Hruštšov kutsus 1959. aasta NLKP XXI kongressil kodanikke üles võitlema avaliku korra rikkumiste vastu, tuues välja, et ei saa oodata, millal kapitalismi igandid iseenesest ära kaovad ja avalik arvamus ühiskonnaaenulike elementide vastu pöördub.<sup>79</sup> Selleks kutsus ta üles moodustama selliseid ühiskondlikke organisatsioone nagu seltsimehelikud kohtud ja rahvamalevad, mis võtaksid kodanike huvide ja õiguste kaitse enda kanda tagamaks piirkonnas avalikku korda. Seltsimehelike kohtute panusele loodeti igas töökollektiivis, et need asuksid lisaks tööalaste probleemidele arutama ka elu-olu ja moraali puudutavaid küsimusi.<sup>80</sup>

Juhtmõtteks oli arusaam, et kui ühiskondlikud seltsimehelikud kohtud tegutsevad aktiivselt ja üldsus on kaasatud avaliku korra tagamisse, võib potentsiaalse korrariikkuja ära tunda juba enne teo sooritamist. Üldsuse õigeaegne sekkumine võiks juba eos teha lõpu halbadele kavatsustele. Peamised märksõnad olid profülaktika ja kasvatustöö.<sup>81</sup> Tähtis oli, et iga kuritegelik käitumine mõistetakse hukka vastava töökollektiivi koosolekul. Selline avalik karistamine pidi peale kurjategija kasvatamise mõjutama ka ülejäänud töötajaid ning kaasama nad võitlusse kuritegevuse ja korrariikkumiste vastu.<sup>82</sup>

26. detsembril 1961 välja kuulutatud põhimääruses oli seltsimehelike kohtu peamine ülesanne õiguserikkumiste ja üleastumiste ärahoidmine, inimeste kasvatamine ühiskondliku mõjutamise ning ühiskonnastaseid tegusid hukkamõistva õhkkonna loomise teel. Just kollektiivilt oodati palju, sest loodeti, et nad on kiire reageerimise järel suutelised teostama ka järelevalvet.<sup>83</sup> Statistika näitas, et suure tõenäosusega paneb varem administratiivkorrast karistatu hiljem kuriteo toime, seega oli oluline igasugune ennetustöö.<sup>84</sup>

Ametliku retoorika kohaselt tuli seltsimehelikel kohtutel võidelda inimeste teadvuses säilinud kapitalismi igandite vastu nagu joomine, huligaanitsemine, perekonna laostamine ja laste järelevalveta jätmine. Lihtsam tundus korrariikkumiste vastu võidelda siis, kui üldsus

---

79 Hruštšov, *NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959–1965*, lk 56.

80 Samas, lk 108.

81 Randalu ja Tubenšljak, *Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimääruse kommentaarid*, lk 6.

82 Varm ja Švaiko, *Üldsuse osatähtsusest võitluses kuritegevusega*, lk 5–6.

83 Seltsimehelike kohtute põhimäärus, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1961 nr 52 art 182.

84 Jaan Sootak, *Perekonnatüli või kuritegu?* (Tallinn: Eesti Raamat, 1982), lk 63.

ise eraldas inimesi avaliku korra tagamiseks.<sup>85</sup> Võime hirmutas teadmine, et kui üksikisiku õigusteadvust ei suudeta vajalikul määral mobiliseerida, siis pääsevad igasugustes gruppides liidripositsioonidele väärarusaamade ja igandite kütkes olevad inimesed, kes võisid hakata tooni andma kogu kollektiivis.<sup>86</sup>

1951. aasta seltsimehelike kohtute põhimääruse eesmärk oli töötajate kasvatamine, et ettevõtted ja asutused töötaksid korralikult ja häireteta. Sel ajal keskendusid kohtud vaid töödistsipliini rikkumistele.<sup>87</sup> 1961. aasta lõpus avaldatud seltsimeheliku kohtu uue põhimääruse kohaselt kuulus seltsimehelike kohtute kompetentsi järgmiste asjade arutamine:<sup>88</sup>

- töödistsipliini rikkumised, sealhulgas ilma mõjuva põhjusega töölt puudumine, tööle hilinemine või enneaegne töölt lahkumine; ebakaines olekus tööle ilmumine; mittekvaliteetse töö tegemine või tööseisaku või praagi tekitamine töötaja lohaka suhtumise tõttu oma kohustesse; töökaitse, ohutustehnika, töötervishoiu või tulekaitse eeskirjade ja juhendite rikkumine; riikliku või ühiskondliku vara ebaseaduslik kasutamine või sellesse hooletu suhtumine, tootmistehnoloogia rikkumine;
- joobnud olekus ilmumine avalikesse kohtadesse ja seal ebaväärikas käitumine; perekonna laostamine alkoholi kuritarvitamise tagajärjel;
- ebaväärikas suhtumine naisisikusse, oma kohustuste mittetäitmine laste kasvatamisel; ebaväärikas suhtumine vanematesse;
- solvamine, kollektiivi liiget laimavate väljamõeldiste levitamine, kui seda tehakse esimest korda, sõimamine;
- eluruumide, muude ruumide või kommunaalseadmete rikkumine, tulekaitse eeskirjade mittetäitmine;
- korterites ja ühiselamutes sisekorra eeskirjade rikkumine; majaelanike vaidlused abiruumide kasutamise, kommunaalteenuste eest tasumise ja maatükkide kasutamise pärast;

---

85 Seltsimehelike kohtute põhimäärus, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1961 nr 52 art 182.

86 Albert Paltser ja Ilmar Rebane, „Õiguskaitse kahes Tartu ettevõttes“, *Eesti Kommunist*, nr 11, 1968, lk 47.

87 Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus seltsimehelikest kohtutest ettevõtteis ja asutistes, Eesti NSV Teataja 1951 nr 7 art 75.

88 Seltsimehelike kohtute põhimäärus, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1961 nr 52 art 182.

- sama kollektiivi liikmete vahelised varalised vaidlused, kui vaidlusosalised on nõus asja arutamiseks seltsimehelikus kohtus ja vaieldava summa suurus ei ületa 50 rubla;
- salaküttimine ja metsarikkumine väikses ulatuses, puude, põõsaste ja haljasalade rikkumine, külvide kahjustamine;
- administratiivsed üleastumised, kui miilitsa- või teiste administratiivorganite poolt on asi üle antud seltsimehelikule kohtule;
- muud õiguserikkumised ja ühiskonnastased teod, mis ei too kaasa administratiiv- või kriminaalvastutust;
- kuriteod, millede ühiskonnaohtlikkus ei ole suur, kuid kohus, prokurör, uurija või juurdlusorganid peavad võimalikuks anda materjalid või lõpetatud kriminaalasi üle seltsimehelikule kohtule.

Seltsimeheliku kohtu põhimäärust täiendati regulaarselt ning seda mõjutasid ka teised seadused. 1964. aastal lisati seltsimeheliku kohtu põhimäärusesse mitu olulist täiendust.<sup>89</sup> Tolle aasta kõige tähtsamad muudatused puudutasid esmakordselt toime pandud pisihuligaansust, pisispekulatsiooni, riigi või ühiskonna vara pisiriisumisi, samuti esmakordseid kodanike isiklikus omandis olevate tarbeesemete varguse juhtumeid. Pisihuligaansus oli avaliku korra rikkumine, mille ühiskonnaohtlikkus ei nõudnud süüdlase karistamist kriminaalkorras. Sellisel juhul saadeti need juhtumid seltsimehelikku kohtusse. Pisihuligaansus läks kriminaalvastutuse alla alles siis, kui selle eest oli viimase aasta jooksul seltsimeheliku kohtu poolt määratud karistus.<sup>90</sup> Sama loogika kehtis ka pisiriisumiste korral.<sup>91</sup>

Põhimääruse 1964. aasta muudatuses toodi välja ka kodupuskari valmistamise juhtumid ning lisati nimekirja riiklikule ettevõttele kuuluva vara kasutamine isiklikul eesmärgil, kui tegevus ei põhjustanud nimetatud ettevõttele olulist kahju. Lisati veel esmakordselt toime pandud löömine, peksmine või muu vägivaldtegu isiku kallal, kerge kehavigastuse tekitamine ning haigele abi mitteandmine.<sup>92</sup>

---

89 „Seltsimehelike kohtute põhimääruse“ täiendamise ja muutmise kohta, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1964 nr 10 art 54.

90 Randalu ja Tubenšljak, *Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimääruse kommentaarid*, lk 37.

91 Materiaalse vastutuse tugevdamise kohta riigi või ühiskonna vara riisumise eest, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1965 nr 26 art 88.

92 „Seltsimehelike kohtute põhimääruse“ täiendamise ja muutmise kohta, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1964 nr 10 art 54.

Väiksemaid täiendusi lisati aastatel 1965,<sup>93</sup> 1968,<sup>94</sup> 1971<sup>95</sup> ja 1972.<sup>96</sup> 1978. aastal kinnitati uus seltsimeheliku kohtu põhimäärus, millega koos kaotasid kehtivuse 1961. aasta põhimäärus ja kõik hilisemad muudatused ja täiendused. Viimased lisandused põhimäärusesse tehti 1983.<sup>97</sup> ja 1986. aastal.<sup>98</sup>

Seltsimeheliku kohtu põhimäärused olid olenevalt liiduvabariigist veidi erinevad, seda peamiselt pigem detailides. Näiteks tarbeesemete esmakordse varguse puhul saadeti Lätis asi kohtusse vaid siis, kui süüdlane ja kannatanu olid mõlemad samast kollektiivist.<sup>99</sup> Eesti NSVs kutsuti süüalune kohtu ette olenemata sellest, kellelt varastati.

Tõendamisele kuuluvate asjaolude kindlaksmääramisel pidid seltsimeheliku kohtu liikmed tundma õppima ja lähtuma ka neist õigusnormidest, mis uuritavat õiguserikkumist reguleerivad. Põhimääruse §5 esitas küll loetelu rikkumistest, mis kuuluvad seltsimeheliku kohtu kompetentsi, kuid punkt: „muud õiguserikkumised ja ühiskonnastased teod, mis ei too kaasa administratiiv- või kriminaalvastutust“ jättis selle nimekirja üsna lahtiseks. Seetõttu tuli kohtu liikmetel peale põhimääruse arvestada ka teiste õigusnormidega. Kuritegude puhul, mille ühiskonnaohtlikkus ei olnud suur ning mille arutamise andis miilits üle seltsimehelikule kohtule, tuli lisaks põhimäärusele lähtuda ka Eesti NSV kriminaalkoodeksi vastavatest sätetest. Varaliste vaidluste puhul pidi tõendamisele kuuluvate asjaolude kindlaksmääramisel lähtuma Eesti NSV tsiviilkoodeksi sättest. Olenevalt rikkumisest tuli jälgida ka elamuseadusandluse, jahipidamise, kalapüügi ja muid eeskirju.<sup>100</sup>

---

93 Määrus seltsimehelike kohtute töö parandamise abinõude kohta Seltsimehelike kohtute põhimäärus, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1965 nr 6 art 20.

94 „Seltsimehelike kohtute põhimääruse“ paragrahvi 19 täiendamise kohta, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1968 nr 46 art 340.

95 „Seltsimehelike kohtute põhimääruse“ ja „Alaealiste asjade komisjonide põhimääruse“ muutmise ning täiendamise kohta, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1971 nr 38 art 411.

96 Eesti NSV seadusandlike aktide muutmine ja kehtivuse kaotanuks tunnistamine, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1972 nr 52 art 566.

97 Muudatuste tegemise kohta „Seltsimehelike kohtute põhimääruses“, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1983 nr 25 art 306.

98 Muudatuste tegemise kohta „Seltsimehelike kohtute põhimääruses“, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1986 nr 13 art 168.

99 Talvik, „Vastuseid seltsimehelikele kohtutele“, lk 32–33.

100 „Seltsimehelikku kohtusse saabub avaldus“, lk 360–362.

### 1.3. Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu

Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu oli kohustatud läbi viima seltsimeheliku kohtu liikmete valimisi kõigis ettevõtetes, kus nende volituste aeg oli lõppenud. Peale selle oli nõukogu ülesanne korraldada liikmete õpetamiseks regulaarselt seminare ja loenguid ning jälgida seltsimehelike kohtute tööd. Nende ülesanne oli kohtute tegevuse kontrollimine, puuduste leidmine ja nende parandamine.<sup>101</sup> Selleks käisid ametiühingukomitee esindajad ettevõtetes kohapeal kohtuistungeid vaatamas ja andsid omapoolseid hinnanguid.<sup>102</sup> Lisaks pidid ametiühingud ajakirjanduses avaldama seltsimehelikest kohtutest õpetlikke artikleid ja jagama positiivseid kogemusi kohtute töö kohta.<sup>103</sup>

1965. aastal moodustati Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu juurde Seltsimehelike Kohtute Vabariiklik Nõukogu, kellele pandi ülesandeks kõigi seltsimehelike kohtuid juhtivate ja neid abistavate institutsioonide töö koordineerimine. Nõukogu koosseisu kuulusid ametiühinguorganisatsioonide, rajoonide ja linnade töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede ning rahvakohtu ja prokuratuuri esindajad. Rajoonide ja linnade Töörahva Saadikute Nõukogude Täitevkomiteed organiseerisid rajooni (linna) Seltsimehelike Kohtute Nõukogud, kelle ülesandeks oli rajooni (linna) seltsimehelike kohtute tegevuse koordineerimine.<sup>104</sup> 1965. aastast tekkis seltsimehelikele kohtutele aruandluskohustus Seltsimehelike Kohtute Nõukogu ees,<sup>105</sup> millega koguti andmeid materjalide saabumise, läbivaadatud juhtumite, läbivaatamise aegade ja trahvide kogumise kohta. Aruannetes jaotati läbivaadatud juhtumid järgmiselt:

- ebaväärikas käitumine kodus (korteris);
- ebaväärikas käitumine perekonnas, perekonna laostumine ja kohustuste mittetäitmine laste kasvatamisel;
- joobnud olekus avalikesse kohtadesse ilmumine või seal ebaväärikas käitumine;

---

101 Hellja Dolgoplova, „Ametiühinguorganisatsioonide tööst seoses töötülide läbivaatamise korra põhimääruse kinnitamisega“.

102 Kirikal, „Rohkem tähelepanu seltsimehelike kohtute tegevusele“, lk 276.

103 Hellja Dolgoplova, „Ametiühinguorganisatsioonide tööst seoses töötülide läbivaatamise korra põhimääruse kinnitamisega“.

104 Seltsimehelike kohtute töö parandamise abinõude kohta, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ministrite Nõukogu Määruste ja Korralduste Kogu 1965 nr 6 art 20.

105 Tõnismägi, „Juriidilisest sundusest moraalse kohusetundeni“, lk 415–418.



- kodanike isiklikes omandis olevate tarbeesemete vargus;
- kodanike vahelised varalised vaidlused;
- kodus puskari valmistamine;
- peksmine, kergete kehavigastuste tekitamine;
- pisihuligaansus;
- pisispekulatsioon;
- riigi- või ühiskonna vara pisiriisumine;
- solvamine, laimu levitamine;
- töödistsipliini rikkumine;
- muud asjad.

#### **1.4. Seltsimeheliku kohtu liikmed**

Seltsimehelikud kohtud tuli moodustada vähemalt 50 töötajaga (kuni 1961. aastani 100) asutustesse ja ettevõtetesse, mis jaotati tootmisalaste ja territoriaalsete tunnuste põhjal kaheks. Esimesse kuulusid ettevõtted, organisatsioonid, kolhoosid, sovhoosid, riiklikud asutused, keskeri ja kõrgemad õppeasutused. Suuremates ettevõtetes võidi rajada kohus eraldi tsehhi või brigaadi juurde. Territoriaalsete kohtute hulka kuulusid majavalitsused, maa-asulad, alevid ja külanõukogude juurde rajatud kohtud, kuid need vajasisid vastava Tööraha Saadikute Nõukogu nõusolekut.<sup>106</sup>

Ametiühingute komitee kutsus kokku üldkoosoleku, kus valiti kohtu liikmed töötajate seast üheks (alatest 1964. aastast kaheks) aastaks. Kohtu liikmete arvu määras kindlaks üldkoosolek, kuid neid pidi olema vähemalt kolm. Üldjuhul varieerus seltsimeheliku kohtu liikmete arv 5–15 vahel. Istungil pidi otsuse tegema vähemalt kolm liiget, seega oli hea, kui liikmeid jagus rohkem puhuks, kui keegi ei saanud osaleda. Kohtu liikmed valisid endi seast lahtisel hääletamisel seltsimeheliku kohtu esimehe, tema asetäitjad ja kohtu sekretäri ning neid ei võinud ettevõtte administratsioon töölt vallandada ilma kõrgemalseisva ametiühinguorganisatsiooni nõusolekuta.

---

<sup>106</sup> Seltsimehelike kohtute põhimäärus, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1961 nr 52 art 182.

Seejärel pidi ametiühingu komitee valitud esimeest ja liikmeid instrueerima nii seltsimeheliku kohtu põhimääruse kui kehtiva seadusandluse osas. Selleks korraldasid ametiühinguorganisatsioonid seminare ja loengud ning andsid välja vastavat õppekirjandust.<sup>107</sup> Samuti olid rahvakohtud kohustatud osutama seltsimehelikele kohtutele vajalikku abi ja toetust.<sup>108</sup>

Seltsimehelikud kohtud pidid andma oma tegevusest aru kollektiivi üldkoosolekul ning nende liikmeid võis koosolek enne tähtaega tagandada.<sup>109</sup> Näiteks oli enamuse Tartu linna seltsimehelike kohtute liikmetest töötanud asutuses kauem kui viis aastat ning umbes viiendik neist olid ühtaegu ka rahvakohtu kaasistujad. Üle poolte Tartu seltsimeheliku kohtu esimeestest kuulusid parteisse.<sup>110</sup> Kuna kohtu tööst pidi osa võtma võimalikult suur osa kollektiivist, siis soovitati uute liikmete valimisel jätta alles vaid 2–3 kogemustega ehk eelmiste koosseisude liiget.<sup>111</sup> Kohtute liikmed jäid üldjuhul ametisse kauemaks ajaks. Näiteks Tartu Autode Remondi Katsetehases oli seltsimeheliku kohtu esimees ametis üle kuue aasta. Samas ei pruukinud kohtu liikmeks olemine kõigile meeltnööda olla. Oli ka juhus, kus kohtusse valiti 15 liiget, kuid vaid seitse neist osutusid aktiivseteks.<sup>112</sup>

Seltsimeheliku kohtu liikmetele polnud esialgu ette nähtud mingit tasu. Alles 1978. aasta põhimäärusesse lisati punkt, et ettevõtte administratsioon võib aktiivseid kohtu liikmeid ergutada, kas tänu avaldamise, aukirja, hinnalise kingituse või rahalise preemiaga, täiendava tasustatud kolmepäevase puhkuse või soodustushinnaga sanatooriumi- või puhkekodutuusiku andmisega.<sup>113</sup> Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium premeeris aukirjaga

---

107 Hellja Dolgoplova, „Ametiühinguorganisatsioonide tööst seoses töötulide läbivaatamise korra põhimääruse kinnitamisega“, *Ametiühingutöötaja käsiraamat* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963), 414–415.

108 Seaduseelnõu üldsuse osatähtsuse suurendamisest võitluses nõukogude seaduslikkuse ja sotsialistliku ühiselu reeglite rikkumise vastu, *Nõukogude Hiiumaa: EKP Hiiumaa Rajoonikomitee ja Hiiumaa Rajooni RSN ajaleht*, 27.10.1959, lk 2.

109 Seltsimehelike kohtute põhimäärus, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1961 nr 52 art 182.

110 Jaak Kirikal, „Rohkem tähelepanu seltsimehelike kohtute tegevusele“, *Nõukogude Õigus*, nr 5 (1971): 275–77, lk 275.

111 Reisenbuk, „Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitluses kuritegevuse vastu Tartu linnakahes ettevõttes“, lk 9.

112 Samas, lk 6–7.

113 „Seltsimehelike kohtute põhimääruse“ ja „Seltsimehelike kohtute ühiskondlike nõukogude põhimääruse“ kinnitamise kohta nr 6 art 95, 10 märts 1978.

seltsimehelike kohtute liikmeid „aktiivse tegevuse eest õigusrikkumiste ennetamisel ja seaduslikkuse ning õiguskorra kindlustamisel“.<sup>114</sup>

## 1.5. Seltsimeheliku kohtu istungid

Kohtuasju võis algatada peaaegu igaüks: ettevõtte või asutuse juhtkond, kodanikud, kohtu- ja juurdlusorganid, ühiskondlikud organisatsioonid jne. Alaealiste asjade komisjoni põhimäärusesse lisati lausa eraldi punkt, et nad võivad anda juhtumeid arutamiseks seltsimehelikule kohtule, kui sellega on võimalik avaldada isikule suuremat kasvatuslikku mõju.<sup>115</sup> Seltsimehelik kohus võis ka omal initsiatiivil asju arutada, kuid peamiselt laekusid teated miilitsalt ja administratsioonilt. Erapooletuse kadumist, kui süüdistust algatab ja õigust mõistab sama institutsioon ei peetud probleemiks, sest seltsimehelik kohus ei teostanud õigusemõistmist sõna otseses mõttes „.. vaid oli kollektiivi tahte väljendaja, kes kohusetundest juhindudes kohaldab ühiskondliku mõjutamise vahendeid.“<sup>116</sup>

Kui süüasja puudutav avaldus või kaebus jõudis seltsimeheliku kohtu esimeheni, siis määras ta esialgse asja arutamise kuupäeva, mis võis muutuda olenevalt sellest, millal ettevalmistused istungiks tehtud said. Seejärel määras esimees istungist osa võtvad liikmed, mille järel asus kohtu esimees või mõni liikmetest materjale ette valmistama.<sup>117</sup>

Materjalide ettevalmistamiseks anti aega maksimaalselt 15 päeva alates üleastumise avastamisest (kuni 1961. aastani 10 päeva). Pishuligaansuse ja -spekulatsiooni juhtumite piiranguks määrati seitse päeva. Asja arutamine pidi toimuma võimalikult kiiresti, sest siis oli juhtum värske ja selle kasvatuslik mõju suurem.

Kõigepealt astus materjalide ettevalmistaja isiklikku kontakti süüalusega. Vestluse käigus selgitati välja üleastumise põhjused, selle toimepanemise faktid ja isikud, kes võiksid kohtuistungil olla tunnistajateks. Pärast seda vestles materjalide ettevalmistaja pealtnägijate

---

114 Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus seltsimehelike kohtute liikmete autasustamise kohta Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukirjaga, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1981 nr 40 art 641.

115 „Seltsimehelike kohtute põhimääruse“ täiendamise ja muutmise kohta, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1964 nr 10 art 54.

116 Heino Tõnismägi, „Asja arutamine seltsimeheliku kohtu omal initsiatiivil“, *Nõukogude Õigus*, 1976, 251–252.

117 Reisenbuk, „Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitluses kuritegevuse vastu Tartu linnakahes ettevõttes“, lk 10–11.

ja kaastöötajatega, et jõuda veendumusele, kuidas suhtus üleastuja töösse, perekonda, ühiskondlikesse kohustustesse ja kaastöötajatesse. Soovitav oli nõuda dokumente ning õiendeid, mis aitasid kaasa üleastumise kindlakstegemisele ja üleastuja iseloomustamisele.<sup>118</sup> Seltsimehelikus kohtus kasutati tõendina asjaosaliste ütlushi, dokumente ja ekspertide arvamusi.<sup>119</sup>

Ettevalmistamise käigus pidi välja selgitama üleastumise üksikasjad, toimepanemise põhjused ja motiivid.<sup>120</sup> Enne istungit tutvustati süüalusele materjale, selgitati ta isikusse puutuvaid andmeid, kontrolliti vajalike dokumentide olemasolu ning nende puudumisel nõuti täiendavaid juurde.

Süüaluse seltsimehelikku kohtu alla andmine eeldas, et isik oli seotud mõne suure ettevõttega, kus tegutses seltsimehelik kohus. Juhul, kui õiguserikkuja töö ja elukohas kohut ei olnud või kui andmed teo asjaolude kohta näitasid, et asja arutamine seltsimehelikus kohtus ei ole otstarbekohas, vaadati asi läbi rajooni või linna rahvakohtus.<sup>121</sup>

Arutamata jäeti ka juhtumid, mis juba olid võetud kohtu-, juurdlus või uurimisasutuses menetlusse ja mille kohta oli kohtuotsus olemas. Samuti oli keelatud seltsimehelikul kohtul ja ettevõtte administratsioonil karistada sama rikkumise eest.<sup>122</sup> Seltsimeheliku kohtu kompetentsi ei kuulunud tööõiguslikud vaidlused nagu töötülid seoses vallandamisega, distsiplinaarkaristuse määramisega (kui selle oli määranud ettevõtte juhtkond) või töö tasustamisega seonduv.<sup>123</sup>

Samuti ei peetud õigeks, kui alluvad ettevõtte juhtkonda kuuluvaid isikuid kasvatada võtavad. Nende pisirikkumiste läbivaatamine toimus kõrgemalseisva organisatsiooni seltsimehelikus kohtus. Vahetult NSV Liidu ministereeriumidele või keskasutustele alluvate ettevõtte direktorite suhtes tegutses vastava ministereeriumi või keskasutuse aukohus.<sup>124</sup> Juhtkonda kuuluvaid liikmeid võis oma ettevõtte seltsimeheliku kohtu alla anda vaid siis,

---

118 Reisenbuk, lk 10–11.

119 „Seltsimehelikku kohtusse saabub avaldus“, lk 360–362.

120 Reisenbuk, lk 10–11.

121 Materiaalse vastutuse tegevdamise kohta riigi või ühiskonna vara riisumise eest, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1965 nr 26 art 88.

122 Luule Käis, „Ühiskondliku mõjutamise vahendite rakendamisest seltsimeheliku kohtu poolt töödistsipliini rikkujate suhtes“, *Õigusteaduskonna aspirantide töid II*, 1968, 206–20, lk 212.

123 Randalu ja Tubensljak, *Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimääruse kommentaarid*, lk 26.

124 Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus seltsimehelikest kohtutest ettevõtteis ja asutistes, Eesti NSV Teataja 1951 nr 7 art 75.

kui antud isikud olid seoses kuriteo sooritamisega tagandatud juhtivalt kohalt. Muul juhul olnuks see „.. nagu antaks pedagoog oma õpilastele kasvatada.“<sup>125</sup>

Kui süüaluse seltsimeheliku kohtu alla andmisel ei esinenud mingeid takistusi, siis määras kohtu esimees pärast ettevalmistamist asja arutamiseks kindlaks kuupäeva, kellaaja ja koha. Seejärel tutvustas esimees ülejäänud kohtu liikmetele üleastumise materjale. See võis toimuda 2–3 päeva varem või vahetult enne istungit. Faktide kontrollimise tulemused tegi esimees süüalusele teatavaks, kellel oli õigus taotleda täiendavate dokumentide väljanõudmist ja tunnistajate väljakutsumist. Keerulisematel juhtudel võidi läbi viia ettevalmistav istung.<sup>126</sup>

Esimees kutsus süüaluse kohtusse ning seda võis teha nii kirjalikult allkirja vastu kui ka suuliselt. Kirjalik variant oli eelistatum vältimaks vaidlust, et kutsutu polnud asjast teadlik.<sup>127</sup> Kollektiivi teavitati istungist 1–2 päeva varem teadetetahvlile pandud kuulutusega. Mõnes ettevõttes tehti seda raadiosõlme kaudu.<sup>128</sup> Vajalik oli ka teise asutuse esindaja kohale kutsumine, kui materjal saabus mujalt.<sup>129</sup>

Seltsimeheliku kohtu kui ühiskondliku organi töö ei tohtinud segada tehase tootmist, seega pidid istungid ja nende ettevalmistamine toimuma väljaspool tööaega. Istungeid peeti enamasti pärast tööd või lõunavaheajal. Viimase puhul oli tööliste osavõtt küll suurem, kuid sellisel juhul oli istungi kestus ajaliselt piiratud. Mitme vahetusega töökohas leiti, et parim aeg istungite pidamiseks on kahe vahetuse vahelisel ajal.<sup>130</sup>

Kui sageli istungid toimusid olenes ettevõttest ja juhtumite hulgast. Mõnes ettevõttes koguneti vaid korra aastas, et kinnitada uued kohtu liikmed. Samal ajal pidas näiteks Kohtla-Järve sovhoos igal nädalal kohtuistungit.<sup>131</sup> Ruumi puhul oli oluline vaid see, et kõik asjaosalised ära mahuksid. Sageli toimusid istungid punanurgas.

---

125 Varm ja Švaiko, *Üldsuse osatähtsusest võitluses kuritegevusega*, lk 17.

126 Reisenbuk, „Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitluses kuritegevuse vastu Tartu linnakahes ettevõttes“, lk 12.

127 Tõnismägi, „Asja arutamine seltsimeheliku kohtu omal initsiatiivil“, lk 251–252.

128 Reisenbuk, „Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitluses kuritegevuse vastu Tartu linnakahes ettevõttes“, lk 13.

129 Randalu ja Tubensljak, *Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimääruse kommentaarid*, lk 51.

130 Reisenbuk, „Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitluses kuritegevuse vastu Tartu linnakahes ettevõttes“, lk 15–16.

131 Eesti Rahva Muuseum, ERM KV 1040:4, l 89, Kruup, Heinrich, Muutused Eesti ühiskonnas nõukogude ajal.

Istung algas sellega, et eesistuja teatas, kelle üleastumist arutama hakatakse. Seejärel tehti kindlaks, kas kohtu alla antud isik ja tunnistajad on kohal. Kui polnud, lükati asja arutamine edasi ning tehti kindlaks mitteilmumise põhjused ja määrati asi uuele arutamisele. Kui kõik olid kohal, tehti nimeliselt teatavaks kohtu koosseis, mille järel oli üleastujal õigus avaldada soovi muuta mõni kohtu liige antud juhtumiks. Pärast seda tegi eesistuja ettekande rikkumise kohta, seejärel kuulati ära vastutusele võetu, kannatanu ja tunnistajate seisukohad. Teised istungist osavõtnud võisid küsimusi esitada ning samuti sõna võtta. Tunnistajaid ei eraldatud istungiruumist ja seletusi anti vabas vormis.<sup>132</sup> Kasvatuslikku mõju peeti seda suuremaks, kui hästi suudeti välja selgitada üleastumise põhjused ja tagajärjed.<sup>133</sup> Kui tekkis vastuolu uurimisorganisi ja seltsimehelikus kohtus antud seisukohtade vahel, siis toetuti otsust vastu võttes uurimisorgani materjalidele.

Seltsimeheliku kohtu kasvatuslik moment pidi toimuma just istungil, kus ei piiratud üksiku üleastumise arutamisega, vaid uuriti kohtualuse käitumist tervikuna, nii tööl kui ka kodus, avalikkuses ja isiklikus elus.<sup>134</sup> Selleks võttis süüaluse suhtes iseloomustavalt sõna meister, direktor või mõni töökaaslastest, kes oli selleks istungile kutsutud.<sup>135</sup> Protseduur nägi ette, et seaduserikkuja käitumise arutamisest võtaksid osa laiad töötajate hulgad, mitte ainult juhtkond, sest kitsas ringis arutamine ei avaldaks õiget kasvatuslikku mõju ei seaduserikkujale endale ega teistele kollektiivi liikmetele.<sup>136</sup> Kaastöötajate sõnavõttud tulid kasuks juhtumi arutamisele ja üleastuja mõjutamisele, sest nendes väljendus töökaaslaste hukkamõistev suhtumine.<sup>137</sup>

Kohtu ette minev kodanik pidi ette teadma, milles teda konkreetselt süüdistatakse. Seetõttu ei saanud istungil süüdistust muuta, näiteks kui isikut süüdistati varguses ja seda ei suudetud kindlaks teha, siis ei saanud tema osas enam kohaldada ühiskondliku mõjutamise vahendit jooibnud olekus tööl viibimise eest.<sup>138</sup>

Seltsimehelik kohus ei tohtinud kasutada oma töös rahvakohtu protsessi vorme ega olla seotud kohtuliku menetluse eeskirjadega peale seltsimehelike kohtute põhimääruses

---

132 Reisenbuk, lk 18.

133 Randalu ja Tubenslajak, *Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimääruse kommentaarid*, lk 29.

134 Samas, lk 23.

135 Reisenbuk, „Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitluses kuritegevuse vastu Tartu linnakahes ettevõttes“, lk 18.

136 Varm ja Švaiko, *Üldsuse osatähtsusest võitluses kuritegevusega*, lk 20.

137 Reisenbuk, „Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitluses kuritegevuse vastu Tartu linnakahes ettevõttes“, lk 19.

138 Reisenbuk, *Retsensioon*.

sisalduvate eeskirjade. Nad ei võinud kopeerida rahvakohtu protseduure, näiteks kasutada tunnistajate hoiatamist valetunnistuse andmise või tunnistuse andmisest keeldumise eest, nimetada vastutusele võetud töötajat kohtualuseks ega kuulutada otsust välja vabariigi nimel jne.<sup>139</sup>

Pärast kõikide asjaosaliste kuulamist võeti vastu otsus kohtu liikmete häälteenamusega ning kuulutati avalikult välja.<sup>140</sup> Kohus ei piirdunud otsuse ettelugemisega istungil, vaid see pandi välja teadetetahvlile, seinalehele, teatati üldkoosolekul või loeti ette kohalikus raadiosõlmes.<sup>141</sup> Seltsimeheliku kohtu liikmed pidid otsust tehes juhinduma oma ühiskondlikust kohusetundest, kehtivast seadusandlusest ja seltsimeheliku kohtu põhimäärusest.<sup>142</sup>

Kui asja algatas miilits, prokuratuur või rahvakohus, siis pidi seltsimehelik kohus langetatud otsusest neile teada andma. Kui asja läbivaatamisel selgus, et asi nõuab kriminaalvastutusele võtmist või ei ole asja võimalik keerulisuse tõttu lahendada, siis tehti otsus materjalide üleandmise kohta vastavale asutusele.

Seltsimeheliku kohtu otsus oli lõplik. Vaid vastaval ametiühingukomiteel või kohalikul Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomiteel oli õigus tühistada seltsimeheliku kohtu otsust, kui see oli vastuolus kehtinud seadusandlusega ja kohustada seltsimehelikku kohut arutama juhtumit uuesti.<sup>143</sup>

Kui määratud tähtjaks ei täidetud seltsimeheliku kohtu otsust, saatis seltsimeheliku kohtu esimees asja rahvakohtunikule.<sup>144</sup> 1968. aastal lisati põhimäärusesse punkt, et kui kohtu poolt määratud tähtjaks ei ole täidetud otsust, siis arutab seltsimehelik kohus otsuse mittetäitmise küsimust istungil. Kui kodanik ei täitnud otsust, võis rakendada süüdlase suhtes ühiskondliku mõjutamise vahendit ning määrata otsuse täitmiseks uue tähtaja. Otsuse

---

139 Seltsimehelikest kohtutest, *Nõukogude Hiiumaa: EKP Hiiumaa Rajoonikomitee ja Hiiumaa Rajooni RSN ajaleht*, 12.01.1960, lk 2.

140 Seltsimehelike kohtute põhimäärus, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1961 nr 52 art 182.

141 Randalu ja Tubenšljak, *Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimääruse kommentaarid*, lk 66.

142 Samas, lk 69.

143 „Seltsimehelike kohtute põhimääruse“ täiendamise ja muutmise kohta, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1964 nr 10 art 54.

144 „Seltsimehelike kohtute põhimääruse“ täiendamise ja muutmise kohta, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1964 nr 10 art 54.

täitmiseks määratud tähtaegade korduva rikkumise puhul võis seltsimehelik kohus määrata rahatrahvi.<sup>145</sup>

## 1.6. Seltsimeheliku kohtu poolt määratavad karistused

Seltsimeheliku kohtu otsustega sooviti tagada karistuse väeramatus. See tähendas, et karistuse kasvatuslik ja hoiatav tähtsus ei seisnenud mitte karistuse ranguses, vaid tähtis oli, et absoluutselt iga rikkumine avastataks ning sellele reageeritaks.<sup>146</sup> Ajakirjanduses rõhutati, et ainult sõnaline hukkamõist kaotab oma mõju, kui ei ole tegusid, mis neid sõnu kinnitaksid.<sup>147</sup>

Korralikkujate suhtes mõjutamisvahendite kohaldamisel tuli eeskätt hinnata toimepandud teo ohtlikkust ühiskonnale ning välja selgitada süüaluse isiku iseloom. Kuidas isik oli käitunud isiklikus elus ja tööl, kuivõrd ta andis endale aru sooritatud teost, mismoodi hüvitas kahju. Oluline oli välja selgitada need asjaolud, mis viisid isiku kuritegelikule teele. Kergendavateks asjaoludeks oli tagajärgede ärahoidmine, kahju vabatahtlik hüvitamine, kuriteo toimepanemine raskete isiklike või perekondlike asjaolude kokkusattumise mõjul ja puhtsüdamlik ülestunnistus.<sup>148</sup>

Seltsimehelikud kohtud võisid piirduda juhtumi avaliku arutamisega ja mitte rakendada ühiskondliku mõjutamise vahendit, kui süüdlane puhtsüdamlikult kahetses oma süüd, vabandas avalikult kollektiivi või kannatanu ees ja tasus vabatahtlikult tekitatud kahju eest. Kui süüdimõistmiseks puudus alus, mõistis seltsimehelik kohus vastutusele võetud isiku õigeaks.

Karistused, mida seltsimehelik kohus sai süüalusele määrata jaotuvad kaheks: moraalsed, mille alla kuulusid avalik vabandus, seltsimehelik hoiatus, ühiskondlik laitus, ühiskondlik noomitus ning materiaalsed nagu rahatrahvi, kahjutasu maksmine, madalam ametikoht ning palga väljamaksmine abikaasale.<sup>149</sup> Korraga ei tohtinud kasutada kahte ühiskondliku

---

145 Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus „Seltsimehelike kohtute põhimääruse“ paragrahvi 19 täiendamise kohta, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1968 nr 46 art 340.

146 Varm ja Švaiko, *Üldsuse osatähtsusest võitluses kuritegevusega*, lk 21.

147 Arrak, „Inimene - kalleim vara“.

148 Varm ja Švaiko, *Üldsuse osatähtsusest võitluses kuritegevusega*, lk 15.

149 Randalu ja Tubenšljak, *Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimääruse kommentaarid*, lk 69.



mõjutamise vahendit, nagu näiteks ühiskondliku noomitust koos ettepanekuga töötaja üleviimiseks vähemtasustavale tööle.<sup>150</sup>

1961. aasta põhimääruse alusel võisid seltsimehelikud kohtud rakendada süüdlase suhtes järgmisi ühiskondliku mõjutamise vahendeid:

- kohustada avalikult vabandama kannatanu või kollektiivi ees;
- teha seltsimehelik hoiatus;
- avaldada ühiskondlik laitus;
- teha ühiskondlik noomitus ühes selle avaldamisega ajakirjanduses või ilma selleta;
- määrata rahatrahv kuni kümme rubla, kui üleastumine pole seotud töödistsipliini rikkumisega;
- töödistsipliini rikkumise korral teha ettevõtte, asutuse või organisatsiooni administratsioonile ettepanek süüdlase üleviimiseks vähemtasustavale tööle või madalamale ametikohale kuni kolmeks kuuks;
- taotleda rahvakohtu kaudu süüdlase väljatõstmist elamispiinalt, kui temaga koos elamine on võimatu, kui ta süstemaatiliselt rikub eluruume, üldkasutatavaid ruume või kuritahtlikult ei tasu korteri üüri.

Kõrvuti käesolevate punktidega võis seltsimehelik kohus kohustada süüdlast tasuma õigusevastase tegevusega tekitatud kahju eest, kui kahjusumma ei ületanud 50 rubla. Samuti võisid seltsimehelikud kohtud teha otsuse kroonilise alkohooliku palga või pensioni väljamaksmiseks tema abikaasale või kollektiivi poolt selleks volitatud isikule.

1964. aastal täiendati põhimäärust mitme mõjutamise vahendi lisamisega. Seltsimehelikele kohtutele anti õigus teha ettevõtte juhtkonnale ettepanek seaduses ettenähtud korras isiku vallandamiseks töölt, mis on seotud alaealiste ja noorte kasvatamise või materiaalsete väärtuste käsutamisega või hoidmisega. Teiseks anti õigus teha ettevõtte juhtkonnale ettepanek isiku suunamiseks 15 päevaks samas ettevõttes, asutuses või organisatsioonis kvalifitseerimata füüsilisele tööle, makstes talle tegelikult tehtud töö eest. Seda võis rakendada vaid töötajate puhul, kes panid toime pisihuligaansuse, pisispekulatsiooni, riigi või ühiskonna vara pisiriisumise, isikliku tarbeeseme varguse, löömise või kerge kehavigastuse tekitamise. Seltsimehelik kohus võis alates 1964. aastast kroonilise

---

150 Samas, lk 71.

alkohooliku suhtes, kes süstemaatiliselt rikkus sotsialistliku ühiselu reegleid või laostas perekonda, esitada taotluse rajooni (linna) rahvakohtule alkohooliku alkoholivastasele ravile suunamiseks ravitava enda kulul.

Seltsimehelik hoiatus oli kõikidest karistustest kõige kergema iseloomuga, ühiskondlik laitus väljendas seevastu ühiskonna laiemat hukkamõistu. Ühiskondlik noomitus oli kõige raskem ühiskondlik hukkamõistu avaldamise vorm.<sup>151</sup> Seltsimeheliku kohtu otsus seltsimeheliku hoiatuse, ühiskondliku laitude ja ühiskondliku noomituse kohta kirjutati tööraamatusse ning see kehtis üks aasta. Ühiskondlik mõjutamise vahend loeti kustutatuks, kui isik ei pannud selle tähtaja jooksul toime uut õiguserikkumist ega muud üleastumist. Korduva rikkumise puhul saadeti isik rahvakohtusse. Ühiskondliku noomituse võis määrata ka koos juhtumi avaldamisega kohalikus ajalehes. Sellisel juhul pidi linna või rajooni ajaleht selleks võimaluse leidma.<sup>152</sup>

Rahatrahvi võidi määrata esialgu kuni kümme rubla. 1965. aastal suurendati summasid, siis võis riigi või ühiskonna vara esmakordse pisiriisumise eest määrata kuni 30 rubla ja korduva pisiriisumise eest kuni 50 rubla. Riigi või ühiskonna vara pisiriisumise asjus pidi seltsimehelik kohus lisaks rahatrahvile igal juhul nõudma süüdlaselt materiaalse kahju täielikku hüvitamist. Kui kahjusumma ületas 50 rubla, saadeti juhtum rahvakohtusse. Igasuguse varalise sissenõudmiste puhul ei sätestanud põhimäärus, millal see ära tasuda tuli. Tähtaja määras ja selle täitmist kontrollis seltsimehelik kohus.<sup>153</sup>

Seltsimeheliku kohtu määratud trahv tuli kanda NSV Liidu Riigipanga osakonda, hoiukassasse või sidejaoskonda vastava rajooni (linna) töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee eelarveväliste vahendite jooksvale arvele. Summad, mida nõuti sisse trahvitud isikutelt, kasutati kultuurhariduslikeks üritusteks.<sup>154</sup>

---

151 Randalu ja Tubenšljak, *Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimääruse kommentaarid*, lk 72.

152 Seltsimehelike kohtute põhimäärus, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1961 nr 52 art 182.

153 Randalu ja Tubenšljak, *Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimääruse kommentaarid*, lk 87.

154 Seltsimehelike kohtute põhimäärus, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1961 nr 52 art 182.

## 2. Seltsimeheliku kohtute tegevuse analüüs

Eesti NSVs kasvas seltsimehelike kohtute arv pärast 1959. aasta NLKP erakorralisel XXI kongressil püstitatud põhimõtete elluviimist, kui kohtutelt nõuti lisaks tööalaste probleemide arutamisele ka elu-olu ja moraali puudutavate juhtumite lahendamist. Säilinud arhivaalide hulga põhjal on näha, et Eesti NSV seltsimehelike kohtute tekitatud tuhandetest dokumentidest vaid paarkümmend pärinevad 1950. aastatest. Sarnaselt paljude teiste kohtute esimeestele tunnistas Tallinna Vineeri- ja Mööblivabriku seltsimeheliku kohtu esimees, et kuni 1959. aastani kandis nende tegevus formaalset iseloomu.<sup>155</sup> Eesti Ametiühingute Kesknõukogu hinnangul tegutses 1964. aastaks Eesti NSVs üle 1400 seltsimeheliku kohtu, kuhu kuulus ametliku statistika kohaselt 8551 inimest.<sup>156</sup> 1968. aastaks oli kohtute arv kasvanud 1858ni.<sup>157</sup>

Vene arhiiviallikatele toetudes leidis Brian LaPierre, et paljud vabatahtlikud organisatsioonid, sealhulgas seltsimehelikud kohtud, olid 1960. aastate alguses endiselt väheaktiivsed. Näiteks Omski linna mitmed seltsimehelikud kohtud eksisteerisid vaid paberil. 1963. aasta jooksul arutasid sealsed 139 seltsimehelikku kohtu vaid 383 juhtumit.<sup>158</sup> Sarnaseid tendentse näeme ka Eesti NSV puhul. Kohtute arvu kasvas vahemikus 1964–1968, kuid kohtud ei kogunenud sageli. Näiteks 1968. aastal vaadati läbi 7563 juhtumit, mis teeb keskmiseks näitajaks neli juhtumit aastas ühe seltsimeheliku kohtu kohta.<sup>159</sup> Üldjuhul polnud tegu institutsiooniga, mis käis koos iga kuu, vaid pigem mõned korrad aastas.

### 2.1. Menetluse algatamine

Sageli ignoreerisid seltsimehelikke kohtuid nii miilits kui ka rahvakohus. Alates 1961. aastast tekkis rahvakohtunikel võimalus saata juhtumid töökohtadesse arutamiseks, kuid sellest hoolimata eelistasid kohtud pigem ise nendega tegeleda. Näiteks saadeti

---

155 RA, ERA.R-1040.13.374, 1 17, Seltsimehelike kohtute esimeeste vabariikliku nõupidamise protokoll-stenogramm.

156 RA, ERA.R-1040.13.374, 1 2, Seltsimehelike kohtute esimeeste vabariikliku nõupidamise protokoll-stenogramm.

157 RA, ERA.R-1040.15.45, Kokkuvõtted ja informatsioonid seltsimehelike kohtute tööst 1968. aastal.

158 LaPierre, *Hooligans in Khrushchev's Russia*, lk 146.

159 RA, ERA.R-1040.15.45, Kokkuvõtted ja informatsioonid seltsimehelike kohtute tööst 1968. aastal.

seltsimehelikesse kohtutesse vähem kui viis protsenti pisihuligaansuse juhtumitest, kuna kardeti, et süüalused pääsevad karistusest, kui need juhtumid anda vabatahtlike organisatsioonide kätte.<sup>160</sup>

Sama kurtsid ka Eesti NSV seltsimeheliku kohtu esimehed, et neil on rahvakohtuga liialt vähe sidemeid.<sup>161</sup> Kuid see ei tähendanud, et seltsimehelikud kohtud ise oleksid olnud väga koostööaltid. Sageli ei teavitanud ettevõtete seltsimehelikud kohtud miilitsat ega rahvakohut juhtumite läbivaatamise tulemustest.<sup>162</sup> Puudulik koostöö juurdlusorganite ja seltsimeheliku kohtu vahel oli põhjustatud vastastikusest vähesest initsiatiivist.

Nõgiaru sovhoosi, Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivi ja Teeninduskombinaat Välk 1961–1971 aasta materjalidele toetudes näeme, et seltsimehelikesse kohtutesse saabus 38% materjalidest miilitsaosakonnast. Kolmandik materjale tulid administratsioonilt ning veidi üle kümnendiku kolleegidelt. Seltsimehelike kohtute peamine ülesanne oli seadust rikkunud kolleegide kasvatamine. Võttes arvesse, et seltsimehelike kohtuid eiras alatasa miilits ja rahvakohus, kust saadeti juhtumeid seltsimehelikku kohtusse arutamiseks pigem harva, siis oli töökohtades algatatud juhtumite osakaal kõikidest õigusrikkumistest tühiselt väike.

Üks võimalik põhjus, miks töökohtades ei pruugitud seltsimeheliku kohtu poole pöörduda oli see, et töötajad tajusid seltsimeheliku kohtu võimupiiride piiratust. Sageli puudusid seltsimehelikul kohtul volitused otsuseid ellu viia. Näiteks Teeninduskombinaadis Välk saatis direktor 1961. aasta novembris seltsimeheliku kohtu ees kaks kingseppa, keda süüdistati töölt kingade varastamises. Kuna neid oli varemgi selle eest karistatud, siis leidis kohus, et kõige mõistlikum oleks sellised töötajad vallandada.<sup>163</sup> Kuid seltsimehelikul kohtul polnud selliseid volitusi. Nad said direktorile esitada vaid ettepaneku töötajate vallandamiseks, lõplik otsus jäi ikkagi direktori teha.

Probleeme tekitasid ka seltsimeheliku kohtu ettepanekud töötaja madalamale ametikohale suunamiseks, sest spetsialiste polnud asemele võtta. Näiteks Tartu Autoremonditehases ei

---

160 LaPierre, *Hooligans in Khrushchev's Russia*, lk 128.

161 RA, ERA.R-1040.13.374, 151, Seltsimehelike kohtute esimeeste vabariikliku nõupidamise protokoll-stenogramm.

162 RA, ERA.R-1040.13.570, 148, Materjalid seltsimehelike kohtute töö kohta.

163 TLA.1453.2.98, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

aktsepteerinud direktor kõiki kohtu otsuseid töötaja üle viimise kohta vähemtasuvale või kvalifitseerimata füüsilisele tööle, põhjendades seda tootmisvajadusega.<sup>164</sup>

Sellistest juhtumitest tulenevalt on arusaadav, et ettevõtte juhtkond ei pidanud mõistlikuks asja seltsimehelikule kohtule saata, sest neil endil olid laiemad volitused. Ettevõtte direktor võis töö sisekorra eeskirjade alusel lisaks töötaja teisele ametikohale määramisele või vallandamisele jagada rikkumiste korral märkusi ja noomitusi.<sup>165</sup> Kuid juhtkonnas karistusi määrares polnud kollektiiv kaasatud, mis oli kogu seltsimeheliku kohtu peamine sisu.

Õigusteadlasedki vaidlesid selle üle, milline oli seltsimeheliku kohtu roll. 1960. aastate lõpus väitsid osad neist, et seltsimeheliku kohtu tehtud ettepanek administratsioonile oli juriidiliselt kohustuslik, sest seltsimehelik kohus oli kollektiivi valitud institutsioon, mis väljendas kollektiivi tahet. Sellepärast ei võinud administratsioon põhjuseta ignoreerida seltsimeheliku kohtu otsuses tehtud ettepanekut. Teiste õigusteadlaste hinnangul ei olnud ettepanek administratsioonile juriidiliselt kohustav, sest seltsimehelikul kohtul kui ühiskondlikul organisatsioonil oli vaid administratsiooni abistav ja nõuandev roll.<sup>166</sup>

Seetõttu võisid isegi töötajad nõuda asja lahendamist juhtkonnas, mitte seltsimehelikus kohtus. 1967. aasta novembris vajas Hiiumaa Tarbijate Kooperatiivis lahendamist olukord, kus juhtkond nõudis töötajalt E. R. kahjutasu riknenud kalade eest, mida ei hoitud korralikult külmkapis. Isik keeldus seltsimehelikku kohtusse minemast, sest teda polnud juhatuses koosolekul, kus asja algselt arutati. Seltsimehelik kohus tuli sellele palvele vastu.<sup>167</sup> Tähelepanuväärne on, et E. R. soovis seda juhtumit arutada pigem juhtkonnas, sest teistel samal aastal Kooperatiivis arutatud purunenud või riknenud kauba juhtumite puhul asus kollektiiv vastutavat töötajat kaitsma.<sup>168</sup>

Üks võimalik põhjus, miks kolleegid seltsimeheliku kohtu poole ei pöördunud oli see, et kaebamisse ei suhtunud hästi. Näiteks Teeninduskombinaadis Välk esitas töötaja R. seltsimehelikku kohtusse 1962. aasta oktoobris avalduse, kus süüdistas kolleegi K. R. „laimamises ausate töötajate aadressil“. K. R. oli Teeninduskombinaadi parteibüroole teinud kaebuse, milles süüdistas nelja kolleegi alkoholi tarvitamises tööajal. Seltsimehelik kohus ei

---

164 Albert Paltser ja Ilmar Rebane, „Õiguskaitse kahes Tartu ettevõttes“, *Eesti Kommunist*, nr 11, 1968, lk 51.

165 Riiklike, kooperatiivsete ja ühiskondlike ettevõtete ja asutuste tööliste ja teenistujate töö sisekorra tüüpeeskirjad, Eesti NSV Teataja 1957 nr 7 art 73.

166 Luule Käis, „Ühiskondliku mõjutamise vahendite rakendamisest“, lk 208–209.

167 RA, LAMA.38HI.1aü.42, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

168 RA, LAMA.38HI.1aü.37, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

suutnud kindlaks teha, kas need neli töötajat olid tol päeval alkoholi tarvitanud, kuid kohus selgitas välja, et K. R. oli parteibüroole esitanud kaebuse direktori korraldusel. Kuna ta ei esitanud kaebust omal initsiatiivil, vaid direktori korraldusel, siis leidis seltsimehelik kohus, et tahtlik laimamise moment puudub ning muude asitõendite puudumisel asi lõpetati.<sup>169</sup>

Vähe sellest, et seltsimehelikud kohtud kogunesid aasta jooksul keskmiselt vaid paari kuu tagant, näeme nende väheste kogunemiste põhjal, kuidas enamasti algatati juhtumeid väljaspool töökohta. See ei tähenda, et kaebamistega ei tegeletud. Paljud direktori või miilitsa poolt seltsimehelikku kohtusse saadetud juhtumid said alguse mõne töötaja avaldusest. Kuid töölised ise pöördusid otse seltsimehelikku kohtu poole pigem harva. Ühelt poolt ei suhtunud kaebamisse hästi, seda ei saanud kollektiivis teha anonüümselt ning nad pidid edaspidi koos töötama. Küllap tajusid töötajadki, et kohtu võimupiirid olid üsna kitsad, mistõttu otsiti probleemide puhul abi pigem juhtkonnast või miilitsast. Seltsimehelikul kohtul oli vähem volitusi kui ettevõtte juhtkonnal, kel oli samuti õigus karistada töödistsipliini rikkujaid. Põhimääruse järgi pidi seltsimeheliku kohtu otsus olema lõplik, kuid tegelikkuses sõltus töötaja madalamale ametikohale määramine või vallandamine ettevõtte juhtkonnast.

## **2.2. Pisiriisumine**

Erinevad uurijad on toonud välja, kuidas Nõukogude Liidus oli ühiskondliku vara varastamine üldsuse poolt aktsepteeritav. Vene päritolu sotsioloog Vladimir Schlapentokh toob Nõukogude Liidu majanduse ühe peamise probleemina välja ressursiraiskamise ja seda nii toorainete kui tarbekaupade tootmisel. Vargused tehastes ja ühismajandites olid tavaline nähtus ja uuringute kohaselt vaid kuni 20% töötajatest mõistsid sellist käitumist hukka.<sup>170</sup> Eeva Kesküla toob Eesti NSV kaevurite mälestustele tuginedes välja, et varastamisse suhtuti küll negatiivselt, kuid samal ajal aktsepteeriti oma töökohas toimuvaid pisivargusi. Enamik töötajaid ei tegelenud teiste inimeste või osakonna tagant varastamisega, kuid sellest hoolimata hoiti kõike igaks juhuks luku taga. Asjade näppamist ei mõistetud hukka, vaid peeti paratamatuseks ning parim viis enda kaitsmiseks oli kõigil silma peal hoida. Töökohast

---

169 TLA.1453.2.101, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

170 Shlapentokh, *A Normal Totalitarian Society*, lk 108–109.

varastamist peeti õigustatuks, kui asjadele leiti koduses majapidamises parem kasutus. Oma töökoha materjalid ja tööriistad kuulusid kaevurite hinnangul niikuinii neile ning kaevuritel oli oma osakonnas hea ülevaade, mida oli võimalik hõlpsasti asendada ning ilma milleta sai vabalt hakkama. Kaevanduse juhtkond karistas varastamisega vahele jäänud töötajaid, kuid ei suutnud muuta suhtumist, et valveta jäetud väikeseid asju, mida oli lihtne välja vahetada, on aktsepteeritav varastada.<sup>171</sup>

Igasuguste varguste ja ühiskondliku vara omavolilise kasutamise juhtumid moodustavad Hiiumaa Tarbijate Kooperatiivis, Nõgiaru sovhoosis ja Teeninduskombinaadis Välk kõige suurema osa. Üle 40% seltsimeheliku kohtu ees käinud töötajatest olid seal varguste või vara omavolilise kasutamise tõttu. Varastatu sortiment sõltus asutusest ja töökohast. Teeninduskombinaat Välk töötajad võtsid kõige sagedamini töökohast kaasa kingi või kingade valmistamise materjale. Nõgiaru sovhoosi töötajad näppasid puid, piima, kütust, kartuleid jne. Kõige enam varastati seal jahu, vilja või jõusööta. Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivis varastati viina, jõusööta, kala, kitleid ja nõusid. Kaduma läksid autokummid, karusnahad ja taarakastid, samuti esines talongide võltsimist ja rahalisi puudujääke kassas. Kaaskodanike tagant varastati jalgratas, fotoaparaat või raha.

Seltsimeheliku kohtu põhimäärusesse lisati 1964. aastal punkt hangeldamise ja varastamise kohta. Sellest hoolimata tegelesid seltsimehelikud kohtud vargusjuhtumitega juba varem. Näiteks kingsepp L. K. jäi 1961. aasta novembris Teeninduskombinaadis Välk pooltaldade vargusega vahele. Kohus liigitas selle juhtumi töödistsipliini rikkumise alla ning määras talle selle eest ühiskondliku noomitus.<sup>172</sup> Sarnaselt arutati Nõgiaru sovhoosis juba 1963. aasta aprillis jõusööda varguse juhtumit. Kohtu ees oli öövalvur N. H. ja vargusele kaasa aidanud V. U., kes viimase hetkeni oma osalust salgas. Vargale määrati kümme rubla trahvi ning kaasosalisele ühiskondlik noomitus koos juhtumi avaldamisega ajakirjanduses.<sup>173</sup>

Kuigi Schlapentokhi hinnangul võis vaid kuni 20% töötajatest varastamist sõnades vääraks pidada ja Eeva Kesküla tõi kaevurite mälestuste põhjal samuti välja, kuidas valdav enamus pidas töökoha tagant varastamist õigustatuks, siis analüüsitava kolme ettevõtte protokollides

---

171 Eeva Kesküla, „Fiddling, drinking and stealing: moral code in the Soviet Estonian mining industry“, *European Review of History* 20, nr 2 (2013), lk 248.

172 TLA.1453.2.98, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

173 RA, EAA.T-391.1.341a, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

mõistis kollektiiv enamuse vargusjuhtumid vähemalt sõnades hukka. Vaid üksikudel juhtudel leidsid töökaaslased kergendavaid asjaolusid.

Üks juhtum, kus kollektiiv asus selgelt varga poolele toimus 1964. aasta märtsis Nõgiaru sovhoosis. Lüpsja H. L. oli kahe liitri piima varastamise eest seltsimeheliku kohtu ees. Tegemist oli juhtumiga, kus direktori ja ülejäänud kollektiivi arvamused läksid lahku. Kohtuistungit alustas sõnavõtuga direktor, kes rõhutas, et kaks liitrit piima on küll materiaalselt tühine, kuid moraalselt mitte. Kollektiiv asus ühiselt H. L.-i kaitsma. Toodi välja head läbisaamist ning sooviti kergemat karistust. Seejärel asus töötaja K. H. vaidlema direktoriga. K. H. selgitas, kuidas H. L.-il on mitu last, mees joodik, palk väike ning sellest tulenevalt majanduslikult raske ja kuidas väikeste laste pärast on inimene kõigevalmis. Selle peale vaidles direktor vastu, et niimoodi riigivara raisates kommunismi üles ei ehita. Arutelu lõpetas K., kes oli ka ise varguse eest seltsimehelikus kohtus karistatud, et H. L.-il on lapsed söötmata ja raha talle enam keegi ei laena, sellepärast ta ongi väärale teele asunud. Kohus võttis kollektiiviga sarnase seisukoha, määrates H. L.-ile ühiskondliku laenu ilma kahju sisse nõudmata.<sup>174</sup>

Hiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivis leidis samuti olukordi, kus väljendati leebet suhtumist vargusesse. Laotööline V. K. oli pikema perioodi jooksul põrandalt 550 kg jõusööta kokku pühkinud ning seda kolleegidele jaganud. Raha vahetamist kõik osapooled eitasid. Probleem tekkis asjaosaliste vahel siis, kui ühe töötaja lehm jäi põrandalt kokku pühitud söödast haigeks. Istungil jäi kõlama mõte, et sellise asja pärast poleks tasunud kohtusse kutsudagi. Seltsimeheliku kohtu liikmed nii ei arvanud ja V. K. sai karistuseks seltsimeheliku hoiatuse ja nõude maksta riigitulusesse 25 rubla.<sup>175</sup>

Vargad ise kahetsesid enamasti süüd, kuid esines juhtumeid, kus ei mõistetud üldse, et oleks midagi valesti tehtud, kuna varastati vähe või toodi näpatud ese peagi tagasi. Näiteks Teeninduskombinaat Vääks töötaja H. võttis ettevõttest materjale ja tegi eratöid ning kutsuti selle eest 1967. aasta augustis seltsimeheliku kohtu ette. H. ütles, et ta ei saanud üldse aru, milles asi. Ta kasutas ära vaid mõned pooltallad ja parandas mõnede tuttavate antud kingapaarid. Alles siis, kui kollektiiv tuletas meelde, et ta alles mõni kuu tagasi oli haltuura

---

174 RA, EAA.T-391.1.363a, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

175 RA, LAMA.38HI.1aü.42, Seltsimeheliku kohtu materjalid.



tõttu komitee ees ja hakkas nõudma tema vallandamist, lubas H., et ei tee enam midagi sellist.<sup>176</sup>

H. kasutatud vabandust, et ta võttis tööl olevat materjali iseenda või tuttavate aitamiseks, kasutati veel mitmel korral. Aastatel 1968–1970 oli Teeninduskombinaat Väikese seltsimehelikus kohtus kaks erinevat juhtumit, kus töötaja kutsuti kohtusse ülejääkide omastamise eest. Mõlemad tunnistasid süüd ja kahetsesid, kuid rõhutasid, et kasutasid materjale vaid omaste jaoks.<sup>177</sup> Arvatavasti kasutati seda vabandust, et ei lisanduks süüdistus eraettevõtliku tegevuse eest. Sheila Fitzpatrick kirjutab, et kuna Nõukogude ajal peeti igasugust tehasevälist tootmist kapitalistlikuks, siis olid käsitöölised sageli kahtluse all. Isegi kui meisterdamine oli legaalne, püsis kahtlus, kuidas toorainet hangiti. Keelatud oli oma toodangu müümine „parasiitlikult“ kasumi saamiseks.<sup>178</sup>

Eesti Ametiühingute Kesknõukogu nimetas seltsimeheliku kohtu tööd edukaks siis, kui sama rikkumist ei pandud teist korda toime.<sup>179</sup> Nõgiaru sovhoosi seltsimeheliku kohtu vähese edu ilmetamiseks vaatleme lähemalt põllutöölise V. S. juhtumeid, millega oli seotud mitu kollektiivi liiget ning kes hoolimata karistustest sattus Nõgiaru sovhoosis aastatel 1967–1971 pisiriisumise tõttu neli korda seltsimeheliku kohtu ette.

Esimene kord oli 1967. aasta aprillis, kui varasemalt karistamata V. S. jäi koos kolleegiga kahe koti jahu vargusega vahele. V. S. tunnistas seltsimeheliku kohtu ees süüd ning väljendas kahetsust. Kohus määras talle selle eest viis rubla trahvi. Tema kolleeg A. K., kes end samuti süüdi tunnistas, oli varasemalt karistatud ühiskondliku noomitusega, mistõttu määrati talle kümme rubla trahvi.<sup>180</sup>

V. S. teine juhtum leidis aset kaks aastat hiljem. 1969. aasta märtsis jäi ta nelja koti jõusööda vargusega vahele. Selle juhtumi protokollid pole küll säilinud, kuid otsusest selgub, et tal oli neli kaasosalist ja neid kõiki süüdistati ka seltsimeheliku kohtu töö naeruvääristamises (jääb selgusetuks, milles see seisnes). Asjaosaliste trahvid varieerusid 10–50 rubla vahel, V. S.-ile

---

176 TLA.1453.2.151, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

177 TLA.1453.2.169, Seltsimeheliku kohtu materjalid ja TLA.1453.2.181, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

178 Sheila Fitzpatrick, „Social Parasites: How Tramps, Idle Youth, and Busy Entrepreneurs Impeded the Soviet March to Communism“, *Cahiers du Monde russe* 47, nr 1/2 (2006): 377–408, lk 400.

179 RA, ERA.R-1040.13.374, 15, Seltsimehelike kohtute esimeeste vabariikliku nõupidamise protokoll-stenogramm.

180 RA, EAA.T-391.1.427, Seltsimeheliku kohtu istungite protokollid ja otsused.

määrati 30 rubla.<sup>181</sup> Küll aga näeme nii 1967. ja 1969. aasta juhtumi puhul, et varem sarnase asja eest kohtu ees käinud töötajad said karmimad karistused kui ülejäänud asjaosalised.

V. S. saaga jätkus aasta pärast. 1970. aasta juulis varastas ta taas kaasosalisega kaks kotti jahu eesmärgiga hankida selle eest viina. Istungil toodi välja ainult esimene juhtum, 1967. aasta oma ning karistuseks määrati mõlemale osalisele kümme rubla trahvi.<sup>182</sup>

Viimane pisiriisumise juhtum leidis aset vähem kui aasta pärast, täpsemalt 1971. aasta juunis ning süüteoks jahu ja kartuli vargus. Taas oli eesmärgiks viina hankimine. Juhtumi kohta pole protokollid, kuid otsuses on märgitud, et tal oli neli kaasosalist, keda kõiki karistati 10–25 rublase trahviga.<sup>183</sup> Kuigi aasta jooksul korduva pisiriisumise eest nägi seltsimeheliku kohtu põhimäärus ette juba miilitsa sekkumise, siis taas piirdus kohus V. S.-i karistades kümne rublase trahviga.

Eeva Keskküla Eesti NSV kaevurite elu kajastav uurimistöo tõi välja, kuidas igasuguste saherdamiste, joomiste ja varguste juhtumite taga oli suur osa kollektiivist ja see võis töötajaid mingil määral isegi ühendada.<sup>184</sup> Sama näeme ka V. S. juhtumite puhul, et Nõgiaru sovhoosis tegelesid vargustega palju töötajaid. Kõigi nelja juhtumi peale sooritas vaid üks kaasosaline temaga varguse kahel korral. Ülejäänud üheksa temaga koos karistatud töötajat olid erinevad, mis näitab kuivõrd paljud olid V. S. seaduserikkumistega seotud. Nõgiaru sovhoosis arutati vargusjuhtumeid igal aastal, seega pole üllatav, kui kollektiiv ei reageerinud karmilt paari koti jahu kadumisele ega saatnud asja miilitsasse, kuigi põhjust juba olnuks. Samuti jäi iga juhtumiga vähemaks eeskujulikke töölisi, kellel olnuks õigus tegu hukka mõista.

Vargused olid peamine, mille tõttu töötajad seltsimeheliku kohtu ette kutsuti. Enamasti mõisteti vargused vähemalt sõnades hukka, kuid leidis juhtumeid, kus kollektiiv või süüalune ei näinud asjas suurt probleemi. Igasuguste ülejääkide võtmist ei taunitud. Samuti suhtuti leebelt siis, kui varastati väga vähe ning rahaliselt raskes seisus kolleegile on pigem kaasa tuntud. Töölt võetud vara juures rõhutasid süüalused, et seda kasutati vaid enda või lähedaste tarbeks, kuid seda küllap seetõttu, et ei lisataks süüdistus eraettevõtliku tegevuse eest. Lisaks nägime Nõgiaru sovhoosi juhtumite põhjal, et kuigi vargused olid levinud, ei

---

181 RA, EAA.T-391.1.470, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

182 RA, EAA.T-391.1.491, Seltsimeheliku kohtu otsused.

183 RA, EAA.T-391.1.515, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

184 Keskküla, „Fiddling, drinking and stealing“, lk 250.

tehtud üksikutest vargusjuhtumitest suurt numbrit. Juhtumeid ei saadetud miilitsasse, isegi kui selleks põhjust oli.

### **2.3. Alkoholi tarvitamine**

Mitte kuidagi ei saa Nõukogude Liidu töökultuurist rääkides kõrvale jätta alkoholismi teemat. 1959. aastal välja antud määruses „Joomise vastu peetava võitluse tõhustamisest ning korra loomisest kangete alkohoolsete jookide kaubastamisel“ tuuakse kuritegude, ja tervise kahjustamise kõrval välja, et alkoholi liigne tarbimine põhjustab tööviljakuse langust ja töölt põhjuseta puudumisi. Seadusega oli keelatud puskariajamine, joobes olekus ilmumine tänavale ja teistesse ühiskondlikesse kohtadesse.<sup>185</sup>

1964. aastal kehtestati, et seltsimehelik kohus võib kroonilise alkohooliku suhtes, kes süstemaatiliselt rikub sotsialistliku ühiselu reegleid või laostab perekonda, esitada taotluse rajooni (linna) rahvakohtule alkohooliku alkoholivastasele ravile suunamiseks ravitava enda kulul.<sup>186</sup>

Kuna 1960. aastate jooksul suurenes alkohoolsete jookide kuritarvitamise tagajärjel toimepandud õiguserikkumiste, liiklusõnnetuste ja töödistsipliini rikkumiste arv, siis 1968. aasta määruses rõhutati, kuidas tuleb laialdasemalt töötajaid kaasata ning saavutada joodikute suhtes ettevõtetes sallimatuse ja ühiskondliku hukkamõistu õhkkond. Iga töö ajal joomise juhtum tuli viia kohtu ette ja rangelt hukka mõista.<sup>187</sup> See määrus ei muutnud seltsimehelike kohtute tööd sisuliselt, kuid vähemalt sõnades oodati neilt kui üldsuse esindajatelt senisest rohkem.

Seltsimehelikel kohtutel oli eelkõige profülaktiline ja kasvatuslik roll. Nende ülesanne oli saada probleemidele jälile enne halbade harjumuste millekski hullemaks kujunemisest. Võitlus joomise vastu tähendas ühtlasi nii võitlust olme- kui ka vägivallakuritegudega.

---

185 Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus joomise vastu peetava võitluse tõhustamisest ning korra loomisest kangete alkohoolsete jookide kaubastamisel, Eesti NSV Teataja 1959 nr 9 art 46.

186 Seltsimehelike kohtute põhimääruse muudatused, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1964 nr 10 art 54.

187 „Joomise vastu peetava võitluse tõhustamisest ning korra loomisest kangete alkohoolsete jookide kaubastamisel“ täitmise käigu kohta, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1968 nr 49 art 376.

LaPierre'i esitatud andmed Nõukogude Liidu kohta näitavad, et suur osa pisirikumistest pandi toime just ebakaines olekus või olid seotud liigjoomisega.<sup>188</sup>

Kui võtta analüüsitava kolme ettevõtte seltsimeheliku kohtu materjalidest kokku kõik otsused, süüaluste ja töötajate sõnavõttud, siis ilmneb, et peaaegu iga kolmanda kohtu ette sattunud inimese süütegu oli otseselt või kaudselt seotud alkoholi tarbimisega. Seltsimeheliku kohtu põhimääruse järgi pidid kohtud arutama ebakaines olekus tööle või avalikku kohta ilmumist, perekonna laostamist alkoholi kuritarvitamise tagajärjel. Samuti lisati 1964. aastal punkt kodupuskari valmistamise keelamise kohta.<sup>189</sup> Tegelikult põhjustas alkohol väga palju teisigi juhtumeid: tööseisakuid, vargusi, liiklusõnnetusi, kaklusi, laimamisi, solvamisi jne.

1959. aasta seaduses rõhutati puskariajamise ja alkohoolsete jookide ebaseadusliku müügi vastase võitluse tõhustamist,<sup>190</sup> kuid sellegi poolest vaadati vähemalt Nõgiaru sovhoosis selle peale veel aastaid hiljem üsna leebelt. 1963. aasta mais olid seltsimeheliku kohtu ees kaks lüpsjat. Direktori läbi viidud kontrolli käigus avastati, et need lüpsjad ajasid kodus puskarit, mille valmistamiseks olid nad sovhoosi siirupit varastanud. Üks kolleeg sõnas süüaluste kaitseks, et kunagi oli lubatud pidudeks puskarit valmistada, seega võiks karistada leebelt. Seltsimehelik kohus ei nõudnud siirupi varguse eest kahjutasu, vaid piirduti ühiskondliku noomitusega koos juhtumi avaldamisega ajakirjanduses.<sup>191</sup>

Robert Hornsby toob välja, kuidas Hruštšovi ajal polnud vallandamine eriti suur karistus, kuna tööjõupuuduse tõttu oli lihtne leida uus töökoht.<sup>192</sup> Ka Eesti NSV kaevurite elu uurinud Eeva Kesküla jõudis järeldusele, et juhtkonnal oli keeruline vallandamisega ähvardada, sest kedagi polnud asemele võtta. Samal ajal puudus töölistel töö kaotamise hirm, kuna uue leidmine polnud keeruline.<sup>193</sup> Näiteks hakati peale esimest palgapäeva jooma ja puuduti seetõttu kümme päeva. Sellele järgnes vallandamine, kuid tööjõu puuduse tõttu leiti alati uus töö. Mõni mees töötas niiviisi aasta jooksul 12 erinevas kaevanduses.<sup>194</sup>

---

188 LaPierre, *Hooligans in Khrushchev's Russia*, lk 53.

189 Seltsimehelike kohtute põhimääruse muudatused, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1964 nr 10 art 54.

190 Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus joomise vastu peetava võitluse tõhustamisest ning korra loomisest kangete alkohoolsete jookide kaubastamisel, Eesti NSV Teataja 1959 nr 9 art 46.

191 RA, EAA.T-391.1.341a, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

192 Hornsby, *Protest, Reform and Repression in Khrushchev's Soviet Union*, lk 125.

193 Kesküla, „Fiddling, drinking and stealing“, lk 249.

194 Samas, lk 245.

Kesküla tõstab ka esile, et enamuse töölt puudumise juhtumeid võib seostada liigse alkoholitarbimisega. Pigem soositi, et töötaja puudub, kui et tuleb joobes peaga kohale ja aeglustab teiste tööd.<sup>195</sup> Riikliku ettevõtte tüüpeeskiri võrdsustas tööl ebakaines olekus viibimist niikuinii tööluusiga.<sup>196</sup>

Kolme analüüsitava ettevõtte seltsimehelikes kohtutes arutati korduvalt töölt puudumise juhtumeid, kuid kohtu ette kutsuti ainult sellised töötajad, kes puudusid regulaarselt või mitu päeva järjest. Kordagi ei kutsutud töötajat seltsimehelikku kohtusse ühe puudunud päeva eest. Näiteks oli 1971. aasta novembris Teeninduskombinaadis Välk kohtu ees kingsepp E. E., kes kolleegi kirjutatud avalduse põhjal puudus nädal aega järjest. E. E. väitis kohtus, et ta puudus vaid kolm päeva. E. E. tõi vabanduseks, et sellised asjad juhtuvad ainult seltskonnas, üksi ta kunagi ei joo. Seltsimehelik kohus ei olnud karm ja piirdus hoiatusega.<sup>197</sup>

Kõige rohkem toimus puudumisi ja tööl joobes viibimisi palgapäeva järel. Teeninduskombinaadi Välk direktor karistas käskkirja alusel palgapäeva järgse tööluusi eest lausa üheksat töötajat korraga.<sup>198</sup> Hiiumaa Tarbijate Kooperatiivis käis seltsimeheliku kohtu ees transporttööline L. J., kes purjus peaga põhjustas tööautoga avarii, purustades lao seina ja viis pudelit likööri. Kolleegid võtsid sõna, et tegemist on küll hoolika töölisega, kuid nõrga iseloomu tõttu satub ta pahandustesse pärast palgapäevi. Sõnavõttudest selgus, et Kooperatiivis oli neli sarnase probleemiga autojuhi. L. J. kaitseks toodi esile, et mehel oli aastaid tagasi alkoholi pärast palju rohkem pahandusi ning pärast õnnetust oli ta end kokku võtnud. Sama kinnitas ka L. J., et pärast õnnetust pole ta enam töö ajal purjus olnud. Avarii toimumisest oli möödunud 19 päeva. Kuigi mehel oli pidevalt alkoholiga probleeme, siis seltsimehelik kohus tulenevalt puhtsüdamlikust ülestunnistusest ja soovist kahju tasuda piirdus hoiatusega.<sup>199</sup>

Nii Teeninduskombinaadi direktori käskkirja kui ka Kooperatiivi juhtumi puhul näeme, et nendes ettevõtetes oli palju töötajaid, kellel tekkisid probleemid pärast palgapäeva, kuid kedagi neist seltsimeheliku kohtu ette ei saadetud. Seda hoolimata sellest, et seltsimehelike kohtute peamine eesmärk oli õiguserikkumiste ja üleastumiste ärahoidmine. Sellised

---

195 Kesküla, lk 245.

196 Riiklike, kooperatiivsete ja ühiskondlike ettevõtete ja asutuste tööliste ja teenistujate töö sisekorra tüüpeeskirjad, Eesti NSV Teataja 1957 nr 7 art 73.

197 TLA.1453.2.195, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

198 TLA.1453.2.101, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

199 RA, LAMA.38HI.1aü.37, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

väikesed rikkumised olid ametliku retoorika kohaselt ideaalsed inimese kasvatamiseks enne probleemide liiga suureks minemist. Ometi näeme kõigi kolme ettevõtte puhul, kuidas alkoholi kuritarvitamise ja sellest tuleneva tööluusi juhtumeid arutati seltsimehelikus kohtus alles siis, kui need kõvasti suuremaid probleeme tekitasid.

Oluliselt rohkem arutati joores peaga tööl viibimisi kui puudumisi. Näiteks ehitustöölaine E. M. kutsuti Hiiumaa Tarbijate Kooperatiivis kohtu ette, kuna kuritarvitas alkoholi ja vägivallatses kodus. Kui kohtus võeti jutuks tema harjumust sageli juua ja seda ka tööajal, siis E. M. ei näinud probleemi, kuna joogi pärast polnud tal ükski töö tegemata jäänud. Kui talt küsiti põhjuste kohta, siis E. M. süüdistas oma ämma, kellega koos olevat võimatu elada. Pool aastat hiljem sattus E. M. toidutalongide võltsimise eest kohtu ette. Istungi ajal võeti taas jutuks tema kodune elu, kus ta tunnistas, et asi oli hullemaks läinud.<sup>200</sup>

Kehvade elamistingimuste üle kurdeti ka Tallinnas. Teeninduskombinaadi Välk töötajat J. R. süüdistati huligaanses käitumises. Ta oli joores peaga endise abikaasa juures lõhkuma hakanud. Kolleegid tõid töötajat iseloomustades välja, et J. R. joores sageli. Süüalune tunnistas, et tal puudub kodus korralik magamisase, mistõttu ei õnnestu tal välja puhata ja on sellepärast närviline.<sup>201</sup>

Huvitavat suhtumist näitas üks sõnavõtt Nõgiaru sovhoosis, kus arutati kolleegi A. R. avaliku korra rikkumist. Töötajat iseloomustavas sõnavõtus selgus, et süüalune tarbib küll tööl viina, kuid distsipliinirikumistest ei olda teadlikud.<sup>202</sup> Suhtumist, et viina võib tööl tarbida, kuni sellega ei kaasne muid probleeme, ei saa tervele Nõgiaru sovhoosile üle kanda, sest aastate jooksul sai seal tööl joores viibimise eest karistada nii mõnigi sovhoosi töötaja. A. R.-ile määrati teo eest kümme rubla trahvi.

Kolmes analüüsitava ettevõttes ei teinud seltsimehelikud kohtud perioodil 1961–1971 alkoholi kuritarvitamise ega puudumiste korral mitte kordagi ettepanekut juhtkonnale töötaja vallandamiseks. Seda esitati vaid vargusjuhtumite korral. Pigem kasutati 1964. aastal seltsimeheliku kohtu põhimäärusega kehtestatud võimalust esitada rahvakohtule ettepanek alkohoolikust töötaja sundravile saatmiseks. Näiteks 1968. aasta alguses oli Nõgiaru sovhoosi tööline N. I. seltsimeheliku kohtu ees varguse tõttu.<sup>203</sup> Järgmise aasta märtsis

---

200 RA, LAMA.38HI.1aü.51, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

201 TLA.1453.2.124, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

202 RA, EAA.T-391.1.363a, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

203 RA, EAA.T-391.1.447, Seltsimeheliku kohtu istungite protokollid ja otsused.

arutati tema teist varguse süüasja, kui kollektiiv võttis sõna, et äkki peaks mehe hoopis sundravile saatma, sest ta läheb juues vägivaldseks. Direktorgi kurtis, kuidas kogu aeg on N. I.-ga probleem ja avaliku korra rikkumisi on tal lugematu arv. Selle juhtumi puhul piirduti trahviga, kuid 1969. aasta lõpus oli N. I. taas seltsimehelikus kohtus, kuna ta oli purjus olles naist peksnud. Taas meenutati, kuidas ta on alatasa joores ning temaga on palju tegemist. N. I. ei osanud oma joomist kuidagi põhjendada. Pärast neid korduvaid juhtumeid otsustas Nõgiaru seltsimehelik kohus suunata N. I. miilitsaosakonna kaudu alkoholivastasele sundravile.<sup>204</sup>

Alkohol oli hea vabandus, millega vältida ütluste andmist. Süüalune sai lihtsalt öelda, et ei mäleta olukorda hästi. Nii polnud midagi öelda joores peaga Nõgiaru sovhoosist jahu varastanud karjakul<sup>205</sup> ega Hiiumaal mootorratta ärandanud Kooperatiivi transporttöölisel.<sup>206</sup>

Alkohol oli otseseks või kaudseks põhjuseks iga kolmanda seltsimeheliku kohtu ette sattunud inimese puhul. Kohtus arutati nii tööl, tänaval kui kodus toime pandud rikkumisi. Alkoholi kuritarvitamine põhjustas tööseisakuid, vargusi, liiklusõnnetusi, kaklusi, laimamisi ja solvamisi, kuid peamine murekoht ettevõtetes puudutas joores tööl viibimisi ja puudumisi. Riiklikul tasemel oodati kollektiividelt, et nad võtaksid iga väiksemagi rikkumise jutuks, kuid seltsimehelikes kohtutes arutati alkoholi liigset tarvitamist ja sellest tulenevaid puudumisi alles siis, kui see põhjustas korduvalt probleeme. Töötajaid ei saadetud seltsimeheliku kohtu ette vaid ühe põhjuseta puudunud päeva eest, kuigi sellised väikesed rikkumised oleksid olnud ideaalsed inimese kasvatamiseks enne probleemide liiga suureks minemist. Kui tööline oli kohtu liikmete hinnangul parandamatu, siis kasutati seadusest tulenevat võimalust teha ettepanek töötaja sundravile saatmiseks, muudel juhtudel piirduti lihtsalt hoiatuste ja noomitustega. Suhtumine alkoholi oli töölistel erinev. Üksikutest sõnavõttudest selgus, et seadusega keelatud puskari ajamist ei peetud veel aastaid hiljem suureks rikkumiseks. Samuti ei pidanud mõni tööl joomist üldse töödistsipliini rikkumiseks, kui ükski töö polnud seetõttu tegema jäänud.

---

204 RA, EAA.T-391.1.470, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

205 RA, EAA.T-391.1.447, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

206 RA, LAMA.38HI.1aü.33, Seltsimeheliku kohtu ja töötülide komisjoni materjalid.

## 2.4. Avalik hukkamõist kui peamine mõjutusvahend

26. detsembril 1961. aastal välja antud põhimääruses oli seltsimehelike kohtu peamine ülesanne „õiguserikkumiste ja üleastumiste ärahoidmine, inimeste kasvatamine veenmise ja ühiskondliku mõjutamise ning ühiskonnastaseid tegusid hukkamõistva õhkonna loomise teel.“ Nagu LaPierre on välja toonud, käis inimese kasvatamine kolme astme kaudu: konfrontatsioon, ülestunnistus ja muutumine. Kõigepealt mõisteti seaduserikkujat avalikult hukka ja teda kritiseeriti toimepandud rikkumise eest. Sellele pidi järgnema süüdlase ülestunnistus koos lubadusega end taas täielikult perele, tööle ja sotsialismile pühendada.<sup>207</sup>

Ühiskondlikku hukkamõistu toimumiseks oli vaja istungil aktiivselt osalevaid inimesi. Aktiivsus sõltus mitmest asjaolust. 1967. aastal tehtud uuringu põhjal viibisid Tartu Raudbetoontoodete Tehase ja Tartu Autoremonditehase seltsimehelike kohtu istungil peaaegu pooled töötajad.<sup>208</sup> Samas polnud nendes ettevõtetes erandiks istungid, kus ruumis viibisid vaid kolm kohtu liiget, sekretär ja süüalune. Tööliste huvi oli suurem algusaastatel, kui toimuv näis uudne. Samuti käidi kuulamas pigem vargusega seotud juhtumeid kui alkoholi kuritarvitamisega seonduvat, kuna joomist peeti tavapäraseks ja sellise asja arutamise vastu ei tuntud huvi.<sup>209</sup>

Tööliste huvi vähenemine kajastub ka analüüsitud kolme ettevõtte seltsimehelike kohtu materjalides. Istungite protokollid muutuvad vaadeldava kümnendi, 1961–1971 jooksul selgelt sisutühjemaks. Sõnavõtte pandi kirja palju vähem kui kümnendi alguses. Näiteks esitasid algusaastatel Teeninduskombinaadi Välk töötajad istungitel ettepanekuid, kuidas süüalust karistada. Kümnendi lõpus seda enam ei tehtud. Lühemaks muutunud arutelud olid iseloomulikuks kõigile kolmele ettevõttele.

Üldsuse hukkamõist ja süüaluse häbi oli Nõukogude retoorikas inimese ümberkasvatamisel tähtsal kohal. Kuid hukkamõistu asemel vabandasid kollektiivid sageli süüaluse käitumise välja või ratsionaliseerisid seda. Üldsust kaasati ka rahvakohtute tegevusse andes kollektiividele õiguse saata endi seast ühiskondlikke süüdistajaid ja kaitsjaid, kes volitati selleks ettevõtte üldkoosolekul. Kuid uuringute kohaselt asusid kollektiivi valitud

---

207 LaPierre, *Hooligans in Khrushchev's Russia*, lk 180.

208 Paltser ja Rebane, „Õiguskaitse kahes Tartu ettevõttes“, lk 46.

209 Reisenbuk, „Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitluses kuritegevuse vastu Tartu linnakahes ettevõttes“, lk 15–16.



süüdistajad seaduserikkujat hoopis kaitsma ja nende tegusid õigustama. Nii näiteks valiti Eesti NSVs olmekuritegude puhul rahvakohtusse esindama kahel kolmandikul juhtudest ühiskondlik süüdistaja ja kolmandiku juhtumite puhul kaitsja. Samas taotles neist ranget karistust vaid veidi üle viiendiku, neutraalsed olid (näiteks palusid karistada kohtul oma äranägemise järgi) umbes 40% ja kergemat karistust palusid kolmandik kaitsjaid.<sup>210</sup>

Sarnast tendentsi näeme ka kolme analüüsitava ettevõtte seltsimehelike kohtute puhul. Neis ettevõtetes võttis kollektiiv sõna vaid poolte süüaluste kohta. Nendest omakorda 73% puhul taunis kollektiiv mingil viisil seaduserikkumist. Arvestades, et kümne aasta jooksul mõisteti kolmes ettevõttes õigeks vaid kaheksa kohtu ees käinud inimest, siis võinuks hukkamõistvate sõnavõttude osakaal olla oluliselt suurem. Samas on inimlikult mõistetav, et kollektiivi ees ei soovitud oma töökaaslase kohta öelda halvasti, kuna koos pidi töötama ka edaspidi ning kollektiivis tulid mängu ka igasugused vastastikused suhted.

Rahvakohtutes tõid kollektiivi valitud esindajad välja, kui hästi süüalune end seni oli üleval pidanud ja kui tubli töölisega oli tegemist. Brian LaPierre toob näiteks esile, kuidas huligaansuses süüdistatutele püüdsid kolleegid anda inimlikuma näo. Nii toodi muu hulgas pehmendava asjaoluna välja isiku noorust, naiivsust, sõjas käimist, kohustusi pere ees jne.<sup>211</sup>

Sarnaseid inimlikumaks tegevaid argumente kasutati ka kolmes analüüsivas seltsimehelikus kohtus. Süüteo õigustamiseks või leevendamiseks toodi välja inimese noorust, tunti kaasa kolleegi raske majandusliku olukorra üle, eriti kui seda põhjustasid väikesed lapsed või joodikust abikaasa.

1970. aasta juunis käis Teeninduskombinaat Väk seltsimeheliku kohtu ees põhjusest töölt puudumise ja võõra isiku tööruumidesse toomise eest freesija V. J. Süüalune tunnistas, et ta käis maal ega jõudnud õigeks ajaks tagasi, kahetses tegu ja lubas end parandada. Kollektiiv ei asunud teda hukka mõistma, selle asemel toodi välja, et V. J. on varem karistamata, teeb alati kvaliteetset tööd, on noor ning paistab eksimusest aru saavat. Seltsimehelik kohus määras selle teo eest ühiskondliku laituse.<sup>212</sup>

Traktorist V. K. käis konflikti tõttu 1965. aasta märtsis seltsimeheliku kohtu ees, nimelt läks ta tööbrigaadile V. P.-ga kaklema. V. P. väitel oli traktorist V. K. purjus ega täitnud nõuetekohaselt ülesandeid. Osapoolte sõnavõttud läksid omavahel vastuollu, kumb

---

210 Jaan Sootak, *Perekonnatüli või kuritegu?* lk 68.

211 LaPierre, *Hooligans in Khrushchev's Russia*, lk 181–182.

212 TLA.1453.2.180, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

rüselemist alustas, kuid mõlemad olid istungi toimumise ajaks ära leppinud ning lubasid, et midagi sellist enam ei juhtu. Meenutatakse, et V. K. on varemgi teistele kallale läinud, kuid üks kolleeg rõhutas, et V. K.-l pole sõja tõttu enam närvid korras. Sovhoosi direktor ütles siiski lõpetuseks, et sellegipoolest ei tohi kaastöötajatega toores olla. Siinkohal nähti osapooltel võrdselt süüd ja mõlemale määrati karistuseks ühiskondlik noomitus.<sup>213</sup>

Kolleegid võisid seaduserikkujat kaitsta, kui see oli neile endile kasulik. Ühe liikluseeskirjade rikkumise juhtumil soovisid kolleegid, et süüalusele jäetaks juhiloa alles, sest nende äravõtmine oleks tähendanud kollektiivile planeeritud ekskursiooni ära jäämist.<sup>214</sup>

Nõukogude ajal kasutati avaliku häbi ja hukkamõistu süvendamiseks ühe olulise vahendina ajakirjandust. Selleks ei pidanud isegi otseselt seadust rikkuma, piisas, kui tehti midagi normide vastast. Näiteks toob Jelena Židkova välja, kuidas abielulahutusi kajastati ajalehes justnimelt avaliku hukkamõistu tekitamiseks, et asjaosalised kaks korda järele mõtleksid.<sup>215</sup>

Seltsimehelikud kohtud kasutasid erinevate rikkumiste puhul võimalust kirjeldada juhtumit ajalehes. Protokollide põhjal on keeruline hinnata, millal täpsemalt selle kasuks otsustati. Selleks võis olla vargus, vargusele kaasa aitamine,<sup>216</sup> ühiselamus huligaanitsemine,<sup>217</sup> toidutalongide võltsimine<sup>218</sup> kui ka alkoholi ületarbimisest põhjustatud lõhkumine.<sup>219</sup> Nii määras näiteks Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivi seltsimehelik kohus 22. oktoobril 1965 avalikus kohas joores viibimise ja varguse eest karistuseks noomituse koos juhtumi avaldamisega ajakirjanduses.<sup>220</sup> 30. oktoobril sai lugeda kohaliku ajalehe viimasel leheküljel sellist artiklit:

„5. oktoobril leidis Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivi töötaja Arnold Hiius pärast tööd „huvitava tegevuse“. Ta läks saiatööstuse juurde, kus seisis tema abimootoriga jalgratas ja istus sinna puhkama. Samas avastas mees, et tema kõrval on veel üks teine ratas. Pikemalt mõtlemata hakkas Hiius võõralt sõidukilt kõrvaldama dünamot, lampi, võtmeid ja küünlajuhtmeid. Seda „tööd“ segas abimootoriga jalgratta omanik Heino Kokla, kes parajal ajal kohale jõudis. Hiius pidi varastatud asjad tahes-tahmata omanikule tagastama.

---

213 RA, EAA.T-391.1.363a, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

214 RA, EAA.T-391.1.491, Seltsimeheliku kohtu otsused.

215 Елена Жидкова, „Практики разрешения семейных конфликтов в 1950–60-е годы: обращения граждан в общественные организации и партийные ячейки“, lk 276.

216 RA, EAA.T-391.1.341a, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

217 TLA.1453.2.152, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

218 RA, LAMA.38HI.1aü.51, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

219 RA, LAMA.38HI.1aü.42, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

220 RA, LAMA.38HI.1aü.33, Seltsimeheliku kohtu ja töötulide komisjoni materjalid.

Seltsimehelikule kohtule andis Arnold Hiius seletuse, et teo on põhjustanud tugev purjusolek. See muidugi ei vabanda võõra vara omastamist. Et edaspidi näppamistest hoiduda, lubas Arnold Hiius joovastavatest jookidest loobuda. Seltsimehelik kohus karistas Arnold Hiiust ühiskondliku noomitusega.<sup>221</sup>

Juhtumeid ei olnud lihtne ajalehes avaldada. Väljaanded viitasid ruumipuudusele ja keeldusid otsuseid avaldamast.<sup>222</sup> Ajalehes avaldamise vastu võis seista ka mõni juhtivtöötaja, kes proovis vältida mainekahju endale või asutusele.<sup>223</sup>

Jelena Židkova rõhutab, kuidas Nõukogude ühiskonnas seadust rikkunud inimese ümberkasvatamisel oli ülestunnistus väga tähtsal kohal. Enne, kui inimene saaks täielikult ümber kasvatatud, pidi ta mõistma oma teo ekslikkust ja andma sõna, et temaga seda enam ei juhtu.<sup>224</sup> Teeninduskombinaat Välk, Nõgiaru sovhoos ja Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivi seltsimehelikes kohtutes käinud süüalustest enamus, kas tunnistasid süüid, vabandasid, soovisid ära leppida ja/või lubasid end parandada. Üks alkoholilembene Teeninduskombinaat Välk töötaja läks koguni nii kaugele, et soovitas seltsimehelikul kohtul ennast sundravile saata pärast seda, kui ta oli töölt 12 päeva puudunud ja teda ähvardas vallandamine.<sup>225</sup> Leidus ka muidugi juhtumeid, kus eitati lõpuni süüid. Näiteks Nõgiaru sovhoosi töötaja T. R. mõisteti süüdi sovhoosi puude omavolilise omandamise eest. T. R. püüdis kohtuski tulutult väita, et ta korjas puid maast, mitte sovhoosi kuurist ja kodus oli tal ammusest ajast puud olemas.<sup>226</sup>

Viimase hetkeni varjamine suhtuti eriti halvasti. N. H. jäi Nõgiaru sovhoosis jahu vargusega vahele, kuid ta eitas seda seltsimehelikus kohtuski, hoolimata sellest, et juhtumil oli pealtnägijad ja kaasosaline. Valetamise ja varjamise eest nõuti karmimat karistust, mõni nõudis koguni vallandamist. Seltsimehelik kohus nii karm polnud ja N. H.-le määrati kümme rubla trahvi.<sup>227</sup>

---

221 Seltsimehelik kohus arutas, *Nõukogude Hiiumaa: EKP Hiiumaa Rajoonikomitee ja Hiiumaa Rajooni RSN ajaleht*, 30.10.1965, lk 4.

222 RA, ERA.R-1040.13.374, 1 21, Seltsimehelike kohtute esimeeste vabariikliku nõupidamise protokoll-stenogramm.

223 RA, ERA.R-1040.13.374, 1 32, Seltsimehelike kohtute esimeeste vabariikliku nõupidamise protokoll-stenogramm.

224 Елена Жидкова, „Практики разрешения семейных конфликтов в 1950–60-е годы: обращения граждан в общественные организации и партийные ячейки“, lk 276.

225 TLA.1453.2.101, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

226 RA, EAA.T-391.1.341a, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

227 RA, EAA.T-391.1.341a, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

Seaduserikkuja paremaks inimeseks saamine oli ühiskondliku kasvatus eesmärk, kuid protokollide abil on keeruline hinnata, kui paljud ülestunnistused olid siirad ning kui palju kohtu ees käinud inimestest tegelikkuses oma vigadest õppisid ning muutusid. Seltsimeheliku kohtu tööd peeti edukaks siis, kui teist korda sama rikkumist ei tehtud.<sup>228</sup> Kõigiga ei saavutatud edu. Kolmes analüüsitava ettevõttes sattus uuesti seltsimeheliku kohtu ette perioodil 1961–1971 iga kümnes süüalune, mõned neist mitmeid kordi.

1960. algusaastatel kurtis NSVL Ülemkohus selle üle, et töökohad ei võta tõsiselt seltsimehelikku kohut ja viivad läbi inimese ümbermuutmist formaalsel moel. Liiga paljud kollektiivid rahuldusid sellega, et nad pidasid istungi ära, seaduserikkujad tunnistasid süüd ning saatsid seejärel sellekohase teate rahvakohtusse. Reaalset muutumist ei võetud tõsiselt.<sup>229</sup> Eesti NSV seltsimehelike kohtute tööd uurinud õigusteadlane soovitas kohtutel määrata isiku (meister, komsomoli sekretär, eeskujulik tööline), kes teatud aja vältel kontrolliks, kas üleastuja puhul toimus mingi muutus.<sup>230</sup> Kolme analüüsitava ettevõtte seltsimeheliku kohtu materjalides ei kajastu mitte ühtegi juhtumi puhul, et mingisugust hilisemat kontrolli oleks läbi viidud.

Hukkamõistva õhkkonna loomiseks oli vaja kollektiivi olemasolu. Töötajate huvi istungite vastu oli seotud sellega, millist teemat seal parajasti arutati. Kollektiiv mõistis hukka 73% seaduserikkumistest, kuigi kohus tegi õigeks mõistvaid otsuseid vaid üksikutel kordadel. Süüaluse tegevust õigustati või vähemalt püüti süüdlasele inimlikum nägu anda, rõhutades inimese noorusest tingitud rumalusele või raskele majanduslikule olukorrale. Samuti sooviti süüdlasele kergemat karistust, kui karmimaga oleks kogu kollektiiv kannatanud. Süüalused tunnistasid enamustel juhtudel süüd ning kahetsesid. Kollektiiv pidas samal ajal eriti raskendavaks asjaoluks, kui süüdlane asja viimase hetkeni varjas. Seltsimeheliku kohtu tööd nimetati edukaks siis, kui enam teistkordselt ei tehtud sama rikkumist. Kõigile kohtu ees käinutele ei mõjunud kollektiivne kasvatus. Analüüsitava kolmes ettevõttes sattus aastate 1961–1971 jooksul uuesti seltsimeheliku kohtu ette iga kümnes karistuse saanud töötaja.

---

228 RA, ERA.R-1040.13.374, l 5, Seltsimehelike kohtute esimeeste vabariikliku nõupidamise protokoll-stenogramm.

229 LaPierre, *Hooligans in Khrushchev's Russia*, lk 184.

230 Reisenbuk, „Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitluses kuritegevuse vastu Tartu linnakahes ettevõttes“, lk 42.

## 2.5. Muude karistusmeetmete rakendamine

Teeninduskombinaadi Välk, Nõgiaru sovhoosi ja Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivi seltsimeheliku kohtu 1961.–1971. aasta materjalidele tuginedes näeme, et karistustest oli kõige levinum kümnerublane rahatrahv. Trahvide kõrval kasutati enim erinevaid moraalse mõjutamise vahendeid nagu ühiskondlikud noomitused, ühiskondlikud laitsused ja seltsimehelikud hoiatused.

Kõige kõrgem trahv, mida seltsimehelik kohus sai määrata, oli 50 rubla. Selline trahv nõuti Nõgiaru sovhoosis 1969. aasta märtsis N. I.-lt, kes koos nelja kaasosalisega varastas sovhoosist neli kotti jõusööta ning naeruvääristas seltsimeheliku kohtu tööd. Teiste osaliste karistused jäid 10–40 rubla piiresse, kuid N. I. puhul tegi otsuse raskendavaks asjaolu, et ta oli pisiriisumise eest juba eelneva aasta veebruaris karistatud.<sup>231</sup>

Kõige väiksem kolmes analüüsitavas ettevõttes määratud trahv oli kolm rubla. Seda võis saada sovhoosist küttepuude varastamise eest või kolleegidega tülitsemise eest. 1964. aasta aprillis kutsuti Nõgiaru sovhoosi kohtu ette naisterahvad H. U. ja L. R., kes läksid tülli, kui L. R. kogus raha uue ämbri jaoks. Kohtuistungil ei ilmne, mille peale täpsemalt vihastati, kuid asjaosalised hakkasid vastakuti sõimlema pärast seda, kui L. R. raha küsis. Kollektiivis asusid mitmed H. U.-d sõimamises süüdistama. Seltsimehelik kohus otsustas selle peale trahvida H. U. viie ja L. R. kolme rublaga.<sup>232</sup> See polnud ainus samalaadne konflikt, mida Nõgiaru sovhoosis lahendati ja mille osalistele trahv määrati. 1965. aasta oktoobris läksid tülli A. H. ja V. V. Nad tunnistasid, et selle põhjustas vana viha ning A. H. tunnistas isegi tõukamist. Kollektiiv asus selgelt V. V. vastu, kelle puhul toodi välja probleemid töötamise ja teistega läbisaamisega. Nii määras kohus A. H.-le ühiskondliku noomituse ja kollektiivi hukka mõistetud V. V.-le kolm rubla trahvi.<sup>233</sup> Mõlema tüli puhul õnnestus kollektiivil kohtuotsust mõjutada. Kuigi nende juhtumite puhul polnud tüli põhjustaja otseselt selge, siis kollektiiv pidas probleemsemaks inimeseks selgelt üht osapoolt, keda seejärel seltsimehelik kohus karmimalt karistas.

Trahvisummade tasumisel võis esineda arusaamatusi. Kui süüalune keeldus trahvi maksmast, andis rahvakohus täitelehe ja summa peeti palgast kinni. Keerulisem oli siis, kui

---

231 RA, EAA.T-391.1.470, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

232 RA, EAA.T-391.1.363a, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

233 RA, EAA.T-391.1.363a, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

süüdlane nõustus trahvi tasuma. Näiteks Ilmarine tehase seltsimeheliku kohtu esimees kurtis, kuidas riigipank keeldus summat vastu võtmast, sest nad ei teadnud millisele arvele summa kanda tuli. Kui konto kohalikust täitevkomiteest teada saadi, võttis riigipank raha vastu alles siis, kui rahvakohtunik isiklikult pöördus pangatöötaja poole. Lisaks olid pangad avatud tööpäeviti kell 10–15, kuhu polnud ilma töödistsipliini rikkumata võimalik minna.<sup>234</sup>

Hruštšov kutsus 1959. aastal seltsimehelikke kohtuid üles võitlema töödistsipliini rikkumiste kõrval ka avalikus ruumis tehtud rikkumistega, kuid esimestel aastatel puudusid uued sellekohased määrused, mille järgi tegutseda. Piisama pidi teineteise jälgimisest ja sotsiaalsest survest. Seetõttu kopeeriti rahvakohtute protseduure.<sup>235</sup> Kuni 1961. aastani polnud terves Nõukogude Liidus seltsimehelikel kohtutel ametlikke volitusi, millega määrata paljude juhtumite puhul karistusi, seega juriidilisest seisukohast tegutseti avaliku korra rikkumiste menetlemisel väljaspool seadusi. See omakorda kasvatas kaebuste hulka kohalikes täitevkomiteedes, mille põhjustasid seltsimehelike kohtute tehtud otsused.<sup>236</sup>

1965. aasta Ministrite Nõukogu määrmuses rõhutati, et vaja on anda välja rohkem seltsimehelike kohtute tööks vajalikke seadusandlikke materjale,<sup>237</sup> kuid tõsiasi on see, et 1971. aastal ei olnud kõikidel seltsimehelikel kohtutel isegi põhimäärust soetatud. Hankimist raskendas seegi, et raamatukauplustes olid müügil vananenud versioonid, ilma viimaste muudatusteta.<sup>238</sup> Samuti oli raske kätte saada muud juriidilist kirjandust, meetoodilisi abivahendeid ja isegi dokumentide blankette,<sup>239</sup> mistõttu paljud dokumendid vormistati juhuslikele paberitele.

Materjalide puudumine seletab ka, miks oli niivõrd palju reegleid, mille vastu seltsimehelikud kohtu eksisid. Juhtumite lahendamiseks ettenähtud 7- ja 15-päevased tähtajad kippusid pikemaks venima. Seda juhtus erinevatel põhjustel: süüalune/tunnistaja oli puhkusel/haige, asjaosalised töötasid erinevas vahetuses, puudus vaba ruum istungi pidamiseks või juhtumi materjale ei andnud direktori kohe üle.<sup>240</sup> Sellega probleemid ei

---

234 RA, ERA.R-1040.13.374, I 69, Seltsimehelike kohtute esimeeste vabariikliku nõupidamise protokoll-stenogramm.

235 LaPierre, *Hooligans in Khrushchev's Russia*, lk 248.

236 LaPierre, lk 147-150.

237 ENSV Ministrite Nõukogu ja ENSV Ametiühingute Nõukogu määrmus Seltsimehelike kohtute töö parandamise abinõude kohta, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ministrite Nõukogu Määruste ja Korralduste Kogu 1965 nr 6 art 20.

238 Talvik, „Vastuseid seltsimehelikele kohtutele“, lk 32–33.

239 Kirikal, „Rohkem tähelepanu seltsimehelike kohtute tegevusele“, lk 276.

240 Reisenbuk, „Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitluses kuritegevuse vastu Tartu linnakahes ettevõttes“, lk 25.

piirdunud. Kohtu liikmed ei pidanud kinni liikmelisuse kaheaastasest tähtajast, ei esitanud aruandeid õigel ajal või koostasid puudulikult protokolle ja registreerimisraamatuid.<sup>241</sup> Sageli ei antud otsustest laialdasemalt teada ega peetud järelevalvet õigusrikkuja üle.<sup>242</sup> Istungil võis juhtuda ka olukord, kus kohtu liikmed rääkisid ühte ja süüalune teist keelt, mis tegi otsuse tegemise eriti keeruliseks.<sup>243</sup>

Olgu põhjuseks puudulikud õppematerjalid, lühike väljaõpe või vähene motiveeritus, kuid tõsiasi on see, et seltsimehelikud kohtud jagasid karistusi, milleks neil puudusid õigused. Nii Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivi, Nõgiaru sovhoosi kui ka Teeninduskombinaadi Välk seltsimehelik kohus jagas põhimäärusega vastuollu minevaid karistusi. Kõige sagedamini rikuti reeglit viisil, et süüalusele määrati mitu karistust. Näiteks lisati ühiskondlikule noomitusele ettepanek suunata süüalune madalamale töökohale või määrati trahv koos seltsimeheliku hoiatusega.

Seltsimehelikud kohtud määrasid karistusi, mida põhimäärustik mõjutamise vahendina üldsegi ette ei näinud. Kolmel korral määras Nõgiaru sovhoosi kohus 1968. aastal süüalusele valju noomituse. Valju ühiskondlikku noomitust sai määrata vaid ettevõtte administratsioon ja seda töödistsipliini rikkumiste eest vastavalt töö sisekorra tüüpeeskirja põhjal.<sup>244</sup> 1970. aastal otsustas Nõgiaru sovhoosi kohus vähendada liikluseeskirjade rikkumise eest süüaluse töötasu 10% kolmeks kuuks.<sup>245</sup> Selleks ajaks oli Nõgiaru sovhoosi seltsimehelik kohus tegutsenud seitsmendat aastat, kuid kohtu liikmetel ja kollektiivil olid põhimääruse tundmine endiselt puudulik.

Teeninduskombinaadis oli juhtumi, kus neljale süüalusele määrati küll ühiskondlik noomitus, kuid samal ajal saadeti asi edasi miilitsasse täiendavaks uurimiseks.<sup>246</sup> See läks vastuollu põhimõttega, et rikkumise eest saab inimest karistada vaid üks asutus. Nõgiaru sovhoosis tekkis sarnane olukord jalgratta varastanud töötaja üle. Kohtus arutati, kas nad üldse tohivad karistust määrata, kuna komsomolis juba tehti seda. Lõpuks jõuti järeldusele, et tohib. Nii määratigi süüalusele sama rikkumise eest kaks karistust.<sup>247</sup>

---

241 RA, ERA.R-1040.13.570, l 48, Materjalid seltsimehelike kohtute töö kohta.

242 Paltser ja Rebane, „Õiguskaitse kahes Tartu ettevõttes“, lk 51.

243 Reisenbuk, „Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitluses kuritegevuse vastu Tartu linnakahes ettevõttes“, lk 56–58.

244 Riiklike, kooperatiivsete ja ühiskondlike ettevõtete ja asutuste tööliste ja teenistujate töö sisekorra tüüpeeskirjad, Eesti NSV Teataja 1957 nr 7 art 73.

245 RA, EAA.T-391.1.491, Seltsimeheliku kohtu otsused.

246 TLA.1453.2.101, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

247 RA, EAA.T-391.1.363a, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

Kui kõik määrustikuga vastuollu minevad otsused kokku lugeda, siis said Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivis, Nõgiaru sovhoosis ja Teeninduskombinaadis Välk väära karistuse iga kuues seltsimeheliku kohtu ees käinud isik. Kohtu otsus oli küll lõplik, kuid vastaval Ametiühingu komiteel või kohalikul Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomiteel oli õigus menetlemisel tehtud vigade puhul kohustada seltsimehelikku kohut arutama juhtumit veel korra.<sup>248</sup> Vaadeldaval kümnendil ei kasutatud seda võimalust kolmes analüüsitava ettevõttes mitte kordagi.

Põhjuseid, miks seltsimehelikud kohtud nii sageli põhimääruses kajastatud reeglite vastu eksisid, võib olla mitu. Ühelt poolt põhjustas kesine koostöö juurdlusorganitega, puudulikud õppematerjalid ja madal motivatsioon olukorra, kus kohtu liikmetel olid kehvad teadmised. Samal ajal oli see ka märk ametiühingu nõrgast järelevalvest. Nende ülesanne oli kohtuid kontrollida ja vajadusel nõu anda ning koolitusi läbi viia. Kolmes analüüsitud ettevõttes ei arutatud ühtegi juhtumit uuesti ning puuduvad tõendid sellest, et süüalused oleksid ebaõiglaste otsuste tõttu kusagilt mujalt õiglust otsinud. Süüalused ei pruukinud mõistagi, et määrati valesid karistusi, sest nagu kohtuotsustesse süvenedes selgus, siis ei tundnud seltsimeheliku kohtu liikmedki reegleid hästi.

## **2.6. Seltsimehelike kohtute otsuste erisused**

Seltsimehelike kohtute otsustest nähtub, kui erinevalt võisid ettevõtete kohtute liikmed reegleid tõlgendada. Näiteks Nõgiaru sovhoosis trahviti aastatel 1961–1971 pooli süüaluseid, samal ajal määrati Teeninduskombinaadis Välk ja Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivis trahve üksikutel kordadel. Isegi sarnaste juhtumite puhul määrati erinevates ettevõtetes erinevad karistused, mille ilmestamiseks peatume aastatel 1965–1966 Nõgiaru sovhoosis ja Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivis arutluse all olnud juhtumitel.

1965. aasta juulis oli Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivi seltsimehelikus kohtus transporditöölaine A. T., kes ärandas purjus peaga võõra inimese mootorratta. Kollektiiv lisas, et A. T. puudub joomise pärast sageli töölt. Süüalusel polnud enda kaitseks midagi lisada. Ta tunnistas küll süüid, kuid joobe tõttu ei mäletanud enam, miks ta seda tegi, kuid ta lubas

---

<sup>248</sup> „Seltsimehelike kohtute põhimääruse“ täiendamise ja muutmise kohta, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1964 nr 10 art 54.



ennast tulevikus parandada. Seltsimehelik kohus määrast talle antud teo eest ühiskondliku laitude.<sup>249</sup>

Aasta hiljem oli Nõgiaru sovhoosi traktorist A. J. seltsimeheliku kohtu ees, kuna varastas mootorratta ja monteeris selle osi lahti oma ratta jaoks. Mootorrattale tekitati kahju kümme rubla ulatuses. Töökohalt iseloomustati isikut negatiivselt, näiteks oli A. J. luba küsimata võtnud traktori ja sellega mülkasse sõitnud. Töötajad iseloomustasid teda kui lohakat, hoolimatut ja kangekaelset inimest. A. J. kahetses tegu ja lubas end parandada. Nõgiaru sovhoosi seltsimehelik kohus määras selle teo eest kümme rubla trahvi, nõudis kümme rubla kahjutasu ning tegi juhtkonnale ettepaneku viia A. J. kolmeks kuuks madalamale ametikohale.<sup>250</sup>

Mõlemad kollektiivid tõid esile süüaluse halva iseloomu (A. T. alkoholilembus, A. J. lohakus, hoolimatus ja kangekaelsus) ning mõlemad süüalused tunnistasid oma süüd ja lubasid end parandada, kuid Nõgiarus määrati palju karmim karistus. Tervikuna, ka teisi kohtu otsuseid hinnates, jääb mulje, et Nõgiarus karistati karmimalt.

Nõgiaru sovhoosis said 1965. aasta sügisel kolm töötajat avalikus kohas joores viibimise eest kümme rubla trahvi. Istungil sõna eriti ei võetud ning asjaosalised võtsid süü omaks.<sup>251</sup> Samal aastal oli Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivis kohtu ees varem varguse eest rahvakohtus karistatud ja sageli tööl purjus või selle tõttu puudunud mehaanik A. H. Lisaks joores oli ta varastanud rattaosi. A. H. lubas kohtu ees, et jätab joomise maha. Seltsimehelik kohus määras talle selle eest ühiskondliku noomituse koos juhtumi avaldamisega ajakirjanduses.<sup>252</sup> Kahte juhtumit kõrvutades võiks A. H. oma raskemaks pidada, kuna iseloomustustest selgus, et tegemist oli töötajaga, kellel esines lisaks joomisele ka varastamist. Siinkohal on vaieldav, kas juhtumi ajalehes avaldamine võis olla karmim karistus kui kümme rublane trahv. Kuid pigem oli tegu erinevates kohtutes kehtivate väärtushinnangutega. Hiiumaa Kooperatiivis nõuti aastatel 1961–1971 vaid ühel korral trahvi tasumist ning karistused olid leebemad.

Juhtumite taustal näib Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kollektiivis töötajate omavaheline läbisaamine parem olevat kui kahes teises ettevõttes. Kooperatiivi kohus oli ainus kolmest

---

249 RA, LAMA.38HI.1aü.33, Seltsimeheliku kohtu ja töötulide komisjoni materjalid.

250 RA, EAA.T-391.1.363a, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

251 Samas.

252 RA, LAMA.38HI.1aü.33, Seltsimeheliku kohtu ja töötulide komisjoni materjalid.

analüüsitavast, mis mõistis perioodil 1961–1971 töötajaid õigeks. Kui kaubaga oli midagi juhtunud ning otsest süüdlast polnud teada, siis saadeti seltsimeheliku kohtu ette vastutavad töötajad. Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivis arutati 1967. aasta jaanuaris kahte juhtumit, kus juhtkond nõudis vastutavatelt töötajatelt kahjutasu riknenud või purunenud kauba eest. 1966. aasta septembris nõudis juhtkond A. S. käest purunenud nõude eest kahjutasu 22,24 rubla. Sama aasta novembris nõudis juhtkond H. A. käest 22,88 rubla kahjutasu, kuna rotid olid ühe kasti küpsiseid ära söönud. Mõlemad juhtumid saatis juhatuse esimees 1967. aasta jaanuaris seltsimehelikku kohtusse, kuna A. S. ja H. A. keeldusid kahjutasu maksmast. Kollektiiv asus süüaluseid kaitsma, tuues välja kuidas rottide vastu ongi raske võidelda ning istungil möönis juhatuse esimeeski, et H. A. pole otseselt süüdi ning raha nõuti vaid seetõttu, et näritud kastid avastati peale H. A. inventuuri. A. S. juhtumi puhul kaitsesid kolleegid, et keegi pole ju meelega nõusid katki teinud ja aeg ei võimalda iga nõu juures mõrasid üles leida. Seltsimehelik kohus leidis, et nii H. A. kui A. S. pole otseselt süüdi ja neile esitatud rahaline nõue võeti tagasi.<sup>253</sup>

Sarnasel viisil pääses tänu kollektiivile vastutusest 1971. aasta mais kaupluse juhataja M. K., kellelt nõuti kahjutasu riknenud kauba eest põhjendusega, et probleemi õigel ajal märgates oleks saanud kaupa kasutada (näiteks anda kondiitrile). M. K. ütles enda kaitseks, et kauba realiseerimistähtaeg oli juba saabudes lubatud piiri ületamas ning seetõttu ei tahtnud keegi seda osta. Jällegi mõistis Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivi seltsimehelik kohus süüaluse õigeks.<sup>254</sup>

Kõikide nende rikutud kaupade puhul tuleb täheldada, et juhtumid viis seltsimehelikku kohtusse ettevõtte juhtkond, kuid kohus mõistis süüalused õigeks. Juhtkonnale oli vajalik, et rikutud kauba maksaks kellegi kinni. Kollektiiv seevastu asus kaastöötajat kaitsma. Kui mingit pahatahtlikkust ei ilmnenu, siis kaudsete tõendite põhjal vastutavalt töötajalt raha sisse nõudmine tundus kollektiivile ebaõiglasena.

Erinevalt Teeninduskombinaadist Välk ja Nõgiaru sovhoosist ei arutatud Kooperatiivis ka mitte ühegi töötaja omavahelise laimamise, tüli või kakluse juhtumit. Ainsad Kooperatiivi kohtus arutatud kaklused toimusid töövälisel ajal. Näiteks Kooperatiivi autokaupluse juhataja V. R. oli 1963. aasta novembris seltsimeheliku kohtu ees, kuna läks joobes isikutega tänaval kaklema. Selle asemel, et kiita aktiivset kodanikku, kes püüdis korrale kutsuda

---

253 RA, LAMA.38HI.1aü.37, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

254 RA, LAMA.38HI.1aü.59, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

väärale teele sattunud ühiskonna liikmeid, heitis kollektiiv V.R.-ile hoopis ette, et ta läks ise korda looma mitte ei kutsunud miilitsat ning määras talle selle vahejuhtumi eest ühiskondliku laituse.<sup>255</sup>

Hiiumaa Tarbijate Kooperatiiv oli kolmest ettevõttest ka ainus, kus algatati juhtum kollektiivi ühisavalduse põhjal. Nii kutsuti 1970. aasta oktoobris seltsimehelikku kohtusse nõudepesijad H. K. ja N. V. Söökla juhataja oli omal algatusel nende kodus läbiotsimise teinud, kust leiti töökohale kuuluvaid nõusid ja kitleid. H. K. ja N. V. lubasid enam mitte varastada, kuid kolleegid tuletasid meelde, et nad olid seda varemgi lubanud. Nii mitmedki kolleegid väljendasid soovi nendega enam mitte koos töötada ning seltsimehelik kohus tegi juhtkonnale ettepaneku töötajate vallandamiseks.<sup>256</sup> Juhtum ilmestab, kui kaugele läksid töötajad teineteise jälgimisega. Kahtluse korral peeti aktsepteeritavaks töötaja elukoha läbiotsimist. See polnud ainus selline juhtum aastatel 1961–1971. Ka Nõgiaru sovhoosi direktor käis töötajate kodusid kahtluse korral kontrollimas.<sup>257</sup>

Karistuste määramine tulenes nii seaduste erinevast tõlgendamisest kui ka kollektiivi omavahelisest läbisaamisest. Erinevate ettevõtete juhtumeid kõrvutades on näha, kuidas sarnaste juhtumitele korral määrati erinevaid karistusi. Kui kollektiiv pidas trahve kõige mõjuvamaks, siis jagati neid ka heldemalt. Kollektiivi ühtsus mõjutas seltsimeheliku kohtu otsust. Kui kogu kollektiiv ühiselt töötajat kaitsma asus, võis seltsimehelik kohus töötaja õigeks mõista, isegi kui süüasja oli algatanud juhtkond. Siiski tuleb rõhutada, et õigeks mõistmisi toimus väga harva. Samuti õnnestus kollektiivil kasutada seltsimehelikku kohut vahendina, et ebameeldivast töötajast vabaneda. Süü tõestamiseks käidi isegi elukohti kontrollimas, mida ei taunitud juhul kui kolleegi osas olid tekkinud kahtlused näiteks varastamises.

---

255 RA, LAMA.38HI.1aü.24, Seltsimeheliku kohtu materjalid.

256 RA, LAMA.38HI.1aü.55, Seltsimeheliku kohtu ja töötülde komisjoni materjalid.

257 RA, EAA.T-391.1.341a, Seltsimeheliku kohtu protokollid ja otsused.

## Kokkuvõte

Nikita Hruštšov kutsus 1959. aasta NLKP erakorralisel XXI kongressil kodanikke üles võitlema avaliku korra rikkumiste vastu. Sellise ülesande said ka töökohtades tegutsenud seltsimehelikud kohtud, kus kollektiiv pidi töödistsipliini küsimuste kõrval hakkama arutama ka kolleegide tööväliseid õigusrikkumisi. Üldsuse kaasamise ja õigeaegse sekkumisega sooviti potentsiaalne korrarikkuja tuvastada võimalikult varakult. Võimud ootasid, et iga seaduserikkuja käitumine mõistetak hukka vastava töökollektiivi juuresolekul. Avalik karistamine pidi peale kurjategija kasvatamise kaasama töötajaid võitlusesse korrarikkumiste vastu. Eesti NSVs lähenes 1960. aastate lõpus seltsimehelike kohtute arv paarituhandeni, kuid üleskutsetest hoolimata ei saanud seltsimehelikest kohtutest eriti aktiivset institutsiooni, keskmiselt koguneti kolleegide õigusrikkumisi arutama paari kuu tagant.

Uurimistöös analüüsiti Nõgiaru sovhoosi, Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivi ja Teeninduskombinaadi Välk seltsimeheliku kohtu 1961–1971 aastate materjalide põhjal, kas kohtute tegevus vastas neile esitatud ootustele. Kuigi kollektiividele oli antud ülesandeks jälgida töökaaslaste käitumist ja vajadusel neid seltsimehelikus kohtus kasvatada, siis sellest hoolimata algatati enamus juhtumid töökohaväliselt. Töötajad otsisid probleemide korral abi pigem ettevõtte juhtkonnast või miilitsast, sest seltsimeheliku kohtu võimupiirid olid üsna kitsad. Neil oli vähem volitusi kui näiteks ettevõtte juhtkonnal, mis samuti tegeles töödistsipliini rikkujatega.

Iga kolmanda seltsimeheliku kohtu ette sattunud inimese puhul oli otseseks või kaudseks põhjuseks alkohol. Selle kuritarvitamine põhjustas vargusi, liiklusõnnetusi, kaklusi, laimamisi ja solvamisi, kuid ettevõtete peamine murekoht oli alkoholihoobes töötamine ja tööluusid. Kuigi võimud lootsid, et õigeaegse sekkumisega tuntakse potentsiaalne korrarikkuja ära varakult, siis alkoholi kuritarvitamist ja sellest tulenevaid probleeme võeti seltsimehelikes kohtutes jutuks alles korduvate rikkumiste puhul. Seltsimeheliku kohtu ette ei saadetud töötajaid ainult ühe põhjuseta puudunud päeva eest, kuigi sellise väikese rikkumise arutamine oli ametliku retoorika kohaselt inimese kasvatamiseks just kõige õigem hetk.

Iga seaduserikkumine tuli seltsimehelikus kohtus läbi arutada ja hukka mõista. Hukkamõistva õhkonna loomiseks oli vaja kollektiivi kohalolu. Töötajate huvi

seltsimeheliku kohtu istungite vastu jäi siiski pigem väheldaseks ning kollektiivi aktiivsus oli seotud ennekõike teema põnevusega.

Töötajaid kutsuti seltsimeheliku kohtu ette kõige rohkem varguste tõttu ning analüüsitava kolme ettevõtte protokollides mõistis kollektiiv enamus vargusjuhtumid vähemalt sõnades hukka. Vaid üksikutel juhtudel ei tauninud vargust. Näiteks ei mõistetud hukka igasuguste ülejääkide võtmist. Rahaliselt raskest seisust kolleegile tunti pigem kaasa. Nõgiaru sovhoosi juhtumite pealt oli näha, kuidas pisivargustesse suhtuti leebelt. Kui vargused olid seal levinud, siis ei tehtud väikestest kadudest suurt numbrit. Süüalusele püüti inimlikum nägu anda või õigustati rikkumist, rõhutades inimese noorusest tingitud rumalusele või raskele majanduslikule olukorrale. Samuti võidi soovida süüdlasele kergemat karistust, kui karmim oleks kogu kollektiivi mõjutanud.

Võimud ootasid süüalustelt ülestunnistusi ja kahetsust ning enamus seltsimeheliku kohtu ette kutsutud seda ka tegi. Kollektiividki pidasid viimase hetkeni varjamist eriti raskendavaks asjaoluks. Süüalused püüdsid oma tegusid erinevate argumentidega pehmendada. Mõni ei pidanud töökohal joomist üldse rikkumiseks, kui ükski töö seetõttu tegemata ei jäänud. Vargusega vahele jäänud rõhutasid, et näpati vaid tühiselt vähe või kasutati seda ainult enda ja lähedaste tarbeks. Arvatavasti oli selline vabandus levinud, et ei määrataks lisakaristust eraettevõtliku tegevuse eest.

Seltsimeheliku kohtu määratud karistused sõltusid kollektiivi liikmete omavahelisest läbisaamisest, väärtushinnangutest ja seaduste erineva tõlgendamise võimalustest. Ettevõtete juhtumeid võrreldes oli näha kuidas sarnastele rikkumistele määrati erinevaid karistusi. Kui kollektiiv pidas trahve kõige mõjuvamaks, siis jagati neid rohkem. Sageli määrati karistuseks ka erinevaid moraalseid mõjutamise vahendeid: ühiskondlikud noomitused või laitudused ja seltsimehelikud hoiatused. Õigeks mõistmisi toimus harva, kuid leidis juhtumeid, kus kogu kollektiiv asus istungil töötajat ühiselt kaitsma, mille peale võttis juhtkond esitatud nõude tagasi.

Seltsimehelikud kohtud pidid otsuseid langetades tuginema põhimäärusele, kuid kõiki määrustikuga vastuollu minevaid otsuseid kokku lugedes sai Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiivis, Nõgiaru sovhoosis ja Teeninduskombinaadis Välk väära karistuse iga kuues seltsimeheliku kohtu ees käinud isik. Põhjuseid, miks nii palju valesid karistusi määrati, võis olla mitmeid. Kesine koostöö juurdlusorganitega, õppematerjalide puudumine ja madal motiveeritus põhjustas olukorra, kus kohtu liikmete põhimäärust puudutavad teadmised olid

kesised. Samal ajal oli see märk ametiühingu puudulikust järelevalvest, kelle ülesanne oli koolitada, nõu anda ja kontrollida seltsimehelikke kohtuid. Kui ametiühing avastas kohtuotsuse tegemisel mõne puuduse, siis tuli juhtumit uuesti arutada. Kolmes analüüsitud ettevõttes ei arutatud ühtegi juhtumit teist korda ning puuduvad tõendid sellest, et süüalused oleksid ebaõiglaste otsuste tõttu mujalt abi otsinud. Süüalused ei pruukinud mõista, et nende üle kehvasti kohut mõisteti, sest nagu otsustesse süvenedes selgus, siis ei tundnud seltsimeheliku kohtu liikmedki seaduseid hästi.

Seltsimeheliku kohtu kasvatustööd nimetati edukaks siis, kui sama kõrvalekalle või rikkumine ei kordunud. Kohtutel ei olnud võimalik kõigi süüalustega edu saavutada, mõne jättis kollektiivi hukkamõist ja karistus täiesti üksikõikseks. Analüüsitava kolme ettevõtte kohtutes sattus karistatud töötajatest uuesti seltsimeheliku kohtu ette iga kümnes.

Võimudel olid seltsimeheliku kohtu liikmetele kõrged ootused seatud. Neilt oodati häid juriidilisi teadmisi, sest tegutseda ei tulnud mitte ainult põhimääruse põhjal, vaid tunda tuli ka muid seadusi. Kohtu liikmed uurisid juhtumite asjaolusid, pidasid istungeid ning tegid endale määrusi selgeks töövälisel ajal, ja seda kõike ilma täiendava tasuta. Kohtu liikmed pidid vahetuma iga paari aasta tagant, mis tähendas, et neil ei tekkinud ametis vilumust. See viis olukorrani, kus seltsimehelikul kohtu liikmetel polnud piisavalt teadmisi kuidas töötajaid kasvatada. Lisaks oli kohtu võimalused seaduserikkujaid mõjutada üsna piiratud, mistõttu pöördusid töötajad murede korral mujale. Puudustest hoolimata leidis ettevõtetes olukordi, kus kollektiiv pani seltsimeheliku kohtu kaudu oma arvamuse maksma. Neid kordi oli aga väga vähe.

Ajaloolased pole seltsimehelike kohtute protokollidele varasemalt palju tähelepanu pööranud. Nende materjalide laiem kasutamine aitaks paremini mõista Nõukogude aja argielu. Seltsimehelikes kohtutes arutati väga erinevaid teemasid, mida antud uurimuses ei ole detailsemalt kajastatud nagu töötajate omavahelised suhted, peresuhted, laste kasvatamine, ühiskorterites tekkinud probleemid jms. Protokollide näol on tegu allikaliigiga, mis alles ootab kasutajaid ja erinevate teemade uurijaid.

## Kasutatud allikad ja kirjandus

### Arhiivi/muuseumi allikas

Eesti Rahva Muuseum

ERM KV 1040:4 Muutused Eesti ühiskonnas nõukogude ajal

Rahvusarhiiv

EAA.T-391 Nõgiaru sovhoos

ERA.R-1040 Eesti Ametiühingute Kesknõukogu

ERA.R-1896 Tallinna Merekaubasadam

LAMA.38HI Hiiumaa Rajooni Tarbijate Kooperatiiv

Tallinna Linnaarhiiv

TLA.1453 Teeninduskombinaat Välk

### Kirjandus

Dobson, Miriam ja Ziemann, Benjamin, *Reading primary sources: the interpretation of texts from nineteenth and twentieth century history* (London ; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2020).

Dolgopolova, Hellja. *Ametiühingutöötaja käsiraamat* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963).

Fitzpatrick, Sheila, „Social Parasites: How Tramps, Idle Youth, and Busy Entrepreneurs Impeded the Soviet March to Communism“, *Cahiers du Monde russe* 47, nr 1/2 (2006): 377–408.

Gorlizki, Yoram, „Delegalization in Russia: Soviet Comrades' Courts in Retrospect“, *The American Journal of Comparative Law* 46, nr 3 (Oxford University Press, 1998): 403–25.

Hornsby, Robert, *Protest, Reform and Repression in Khrushchev's Soviet Union*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2013).

Hruštšov, Nikita, *NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959–1965: ettekanne NLKP erakorralisele XXI kongressile* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1959).

Kesküla, Eeva, „Fiddling, drinking and stealing: moral code in the Soviet Estonian mining industry“, *European Review of History* 20, nr 2 (2013).

Kharkhordin, Oleg, *The Collective and the Individual in Russia: A Study of Practices* (Berkeley: University of California Press 1999).

Käis, Luule, „Ühiskondliku mõjutamise vahendite rakendamisesest seltsimeheliku kohtu poolt töödistsipliini rikkujate suhtes“ *Õigusteaduskonna aspirantide töid : Труды аспирантов юридического факультета* (Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1968).

LaPierre, Brian, *Hooligans in Khrushchev's Russia: Defining, Policing, and Producing Deviance during the Thaw* (Madison: University of Wisconsin Press, 2012).

*Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm: vastu võetud NLKP XXII kongressi poolt* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961).

Randalu, Hillar ja Tubenšljak, Eleonore, *Eesti NSV seltsimehelike kohtute põhimääruse kommentaarid* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963).

Reisenbuk, Ester, „Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitluses kuritegevuse vastu Tartu linnakahe ettevõttes“ (Tartu Ülikool, 1967).

Shlapentokh, Vladimir, *A Normal Totalitarian Society: How the Soviet Union Functioned and How It Collapsed* (London: M.E. Sharpe, 2001).

Sootak, Jaan, *Perekonnatüli või kuritegu?* (Tallinn: Eesti Raamat, 1982).

Tannberg, Tõnu, „1953. aasta amnestia: kas ainult varaste ja sulide vabastamine?“, *Tuna* 2 (2004), lk 37–51.

Zdravomyslova, Elena ja Voronkov, Viktor, „The Informal Public in Soviet Society: Double Morality at Work“, *Social Research* 69, nr 1 (2002), 49–69.

Varm, Boris ja Švaiko, Vladimir, *Üldsuse osatähtsusest võitluses kuritegevusega*, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960).

Жидкова, Елена, „Практики разрешения семейных конфликтов в 1950–60-е годы: обращения граждан в общественные организации и партийные ячейки“, *Советская*



*социальная политика: сцены и действующие лица, 1940–1985* (Москва: ЦСПГИ, 2008).

### **Internetilehed**

100 aastat ühiskaubandust Hiiumaal, *Saarlaste veebiportaal*,

<https://www.saarlane.ee/uudised/uudis.asp?newsid=30602&kat=5> [külastatud 07.05.2022].

### **Perioodika**

Edasi 1960

Eesti Kommunist 1968

Harju Elu: Harjumaa ajaleht 1960

Kiir: EKP KK ja ENSV MN ajaleht Põltsamaa territoriaalse tootmisvalitsuse juures 1960

Kolhoosi Tõde: EKP Märjamaa Rajoonikomitee ja Märjamaa Rajooni TSN häälekandja 1960

Nõukogude Hiiumaa: EKP Hiiumaa Rajoonikomitee ja Hiiumaa Rajooni RSN ajaleht 1959–1966

Nõukogude Õigus 1967–1976

### **Seadused**

Eesti NSV Kriminaalkoodeks (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961)

Eesti NSV Teataja 1951–1959

Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ministrite Nõukogu Määruste ja Korralduste Kogu 1965

Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1968–1986

Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu Teataja 1961–1965

## **Summary**

### **Comrade's courts in Estonian SSR enterprises 1961-1971**

The Khrushchev reforms in the 1950s and 60s curtailed the centralized terror and wide-reaching power of the internal security agencies, however this was accompanied by increased social pressure and oversight. During these decades new institutions were implemented in the workplace, tasked with systematic surveillance of its workers. Any transgressions in the workplace were handled by the newly formed nonprofessional Comrades' Courts, in the public spaces order was maintained by volunteer people's guards and government oversight was performed by the People's Control Commission. These were part of the soviet initiative to transfer tasks formerly performed by the bureaucracy to citizens and thereby achieve tighter state control overall.

This research is focused on one of the aforementioned new institutions – the Comrade's Courts. The focus of the paper will be first decade of the courts existence from 1961 to 1971. During this time the Comrade's Courts regularly discussed everyday material matters as well as questions of general morality and eventually developed into the institution as it has come to be remembered. Although the courts existed until the end of the Soviet Union, it was the most active in the 1960s. The discussion here is based primarily on Comrade's Court archives from three organizations – the Nõgiaru sovkhos, the Hiiumaa District Cooperative of Consumers and the Service Plant Väk.

This study analyses the development, structure and responsibilities of the courts in the Estonian Soviet Socialist Republic as they were envisioned by the Soviet policy makers. In reality the Comrade's Courts often did not function as they had been intended and so considerable focus will also be on the realities of the daily function of the courts, as well as judging their effectiveness in their given tasks. This paper aims to determine the causes for deviating from the official guidelines within the courts and aims to answer the question whether and to what extent the employees of the aforementioned organizations were prepared to use the opportunity presented by the Comrade's Courts in order to correct the behaviour of their colleagues. An additional interest of this study is to study the atmosphere created by the courts towards the accused as well as what arguments were typically presented for their defence. This mainly revolves around the two primary offences which were handled by the courts: theft and alcohol abuse. By comparing and contrasting rural and urban courts,

as well as manufacturing and commercial courts an overview is provided about the basis and nature of the punishments as well as analysis the primary shortcomings of the court system.

Membership in the courts was given to workers in the organization and were meant to guide their actions based on their inner sense or morality, as well the procedural code of the Comrade's Courts. Particular important was that each case was handled by the court of his or her own work collective. Public punishments were meant not only to coerce the behaviour of the offender, but also to involve the workers in fighting against criminality and disorder. Despite this mission statement, the courts were not typically an especially active organization, and on average they met to discuss cases once every few months.

The primary goal was to include the citizenry in surveillance of social behaviour and bring to light any antisocial behaviour, however in practice most cases in the courts were started outside of the workplace. This was due to the relatively limited jurisdiction of the courts. The court had less power to deal with workers compared to the executive board of the organization, which was also in charge of dealing with workplace transgressions on work discipline. Due to this reason workers were more likely to seek help from the executives or the local police.

The most common reason for workers to be called into court was theft. This matter was taken seriously by the work collective and it would have been commonplace to investigate allegations of theft by searching the workers homes. Most of the time, cases of theft were publicly denounced, however some cases can be found where the theft was not seen as a problem, especially in cases where leftovers or surplus goods had been taken. Another case where special accommodations could be made is when the amount stolen was relatively trivial and the workers were in financial difficulties. The most common defence brought in these cases was the fact that stolen goods were only for personal use, which was an important distinction to avoid additional charges for private enterprising, which was illegal.

Alcohol is found to either the primary or secondary cause of a third of cases in the Comrade's Courts. This included offences committed in the workplace, at home, or in public. The abuse of alcoholic substances was a main cause of work stoppages, thefts, traffic accidents, fights, verbal harassment, however the primary concern for courts were working under the influence of alcohol or loss of productivity. The official rhetoric of the courts was the idea that the court would catch and rehabilitate antisocial workers early on and prevent future problems, however in reality no one would have been taken to court over a single missed day of work.

Thus the courts usually handled cases of repeat offenders. However, attitudes towards the abuse of alcohol ranged wildly between different individuals. There were some workers who did not consider drinking at work to be an issue of work discipline whatsoever as long as the worker maintained productivity.

In order to correct a persons behaviours there were three steps to follow: a confrontation, confession and correction. In order to confront and create a admonishing atmosphere it was needed to include the persons coworkers in the proceedings. However interest to participate among the coworkers was often low, unless the topic under discussion was particularly intriguing. When justifying the actions of the defendant, common defences brought were the young age of the person or their difficult economic situation. Another reason to offer lighter sentences was to prevent harm to the entire collective.

The prevailing method of punishment were fines, as these were seen by the workers as the most effective. Comrade's Courts had to rely on their code of conduct when passing out judgements, however one in six defendants were passed a punishment which contradicted the letter of the law in the code. The reasons for this were multiple. Weak cooperation between the courts and official legal systems, improper instructional materials as well as a lack of motivation created a system where the courts had either poor or no understanding of legal practice. This was also a sign of poor oversight by the management of the organization, which were officially in charge of overseeing and advising the courts, as well as conducting workshops if necessary.

The basis for punishment in these courts was then largely derived from the courts members own interpretation of the law, as well as personal relationships within the workforce. When contrasting similar cases between different organizations, it can be seen that for similar offences often very different punishments were given out. The group morale of the collective often had a strong influence on the decisions of the courts. Although defendants were rarely found innocent, cases could be found where coworkers defended a worker and caused them to be found innocent even when the case was initiated by upper management.

Comrade's Courts decisions were considered to be successful in cases where a repeated offence did not occur. According to 1960s records from the three organizations, this did not always succeed, with a reoffending rate of around 10%. The most number of cases against a single person was four, and in all these cases the offence was theft.

## **Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks**

Mina, Ermo Karpov,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu kirjutatud magistritöö

Seltsimehelikud kohtud Eesti NSV ettevõtetes 1961–1971

mille juhendaja on PhD Aigi Rahi-Tamm,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

*Ermo Karpov*

**10.05.2022**